

Artur Z á v o d e k ý

DRAMA JAKO STRUKTURA

(Ideově - estetický rozbor tří dramet)

Krajské kulturní středisko v Brně

1 9 7 1

Ú V O D E M

Drama je stavebně nejsložitější literární útvar. Není snadné podat jeho ideově estetický rozbor.

Obecný výklad o teorii dramatu napsal jsem v práci DRAMA A JEHO VÝSTAVBA, kterou vydalo r.1971 Krajské kulturní středisko v Brně. Připomněl jsem v ní, že každé drama je svou strukturou dílo osobité, dílo, které má neopakovatelné rysy a uplatňuje postupy zpravidla toliko jemu vlastní.

V této práci (DRAMA JAKO STRUKTURA) jsem se odhodlal doložit obecně teoretické vývody svého textu Drama a jeho výstavba ideově-estetickým rozbohem konkrétních dramát. Jsou to tři hry různých slohových epoch a tučíz i různých myšlenkových a tvárných kvalit. Proto si každé z nich využilo při osvětlování své problematiky jiný přístup.

Arthur Závodský

SOFOKLES

KRÁL
OIDIPŮS

Podkladem pro rozbor tohoto dramatu je překlad Ferdinanda
Stibitzera, zveřejněný v knize ANTICKÉ TRAGÉDIE
(Praha, Odeon, 1970).

Báje o Oidipovi a jeho potomcích

Oidipův příběh je znám v řecké slovesnosti půl tisíciletí před Soklelem (asi 496-406 př.n.l.) z Thébského cyklu pověstí ("Thébský cyklus"), do něhož patřily básně Oidipodeia, Thebais a Epigonoi.

Oidipodeia vypravovala o Oidipovi, který neznal svůj původ, umřel nešťastnou náhodou krále Léfa, svého otce, zbavil město Théby obludy Sfinx a oženil se s královnou, vlastní matkou.

Thebais podává historii synů Oidipových Eteokla a Polyneika, kteří se znesvářili. Vypuzený Polyneikes přivedl potom k hradbám Théb spojenecké vojsko sedmi řeckých vůdců. Ve válce zahynulo všech sedm vůdců a navzájem se prokláli oba bratři.

Báseň Epigonoi sledovala druhou výpravu proti městu Théby, kterou podnikli synové zabitých vůdců. Tato výprava skončila rozbořením Théb.

Rozdílné pojetí báje u Aischyla a Sofokla

V řecké dramatice zpracoval mýtus o Láiovi a jeho potomcích poprvé Aischylos. Z jeho tetralogie se zachovalo jenom drama Sedm proti Thébám.

Stejnou látku o rodu Labdakovců, z něhož pocházel Oidipús, nacházíme ve třech tragédiích Sofoklových, které jsou na sobě nezávislé, vznikly v různých údobích dramatikovy činnosti a na jejich trilogické spojení autor nepochybně. Nejstarší z nich je Antigóné (z r.442), někdy po r.430 (po smrti Periklově) vznikl Král Oidipús, tragédie Oidipús na Kolónu poznalo obecenstvo r. 406-405.

Aischylos traktuje báji o Oidipovi jako řetězec provinení, který začíná u Labčakova syna Láia. Ten se dopustil bezpráví na Pelopově synu Chrisippovi. Zato mu předpověděla věštba, že ho syn, kterého bude mít s manželkou Iokastou, zabije a že se ožení s matkou. Aby se věštba nenaplnila, dali rodiče dítě - Oidipa - utratit v horách. Dítě však bylo nalezeno a vyrostlo mimo domov, u královských manželů Polyba a Meropy v Korintě. Podezření stran původu hnalo Oidipa po letech do Delf. Zde se ve věštírně dověděl, že zabije svého otce a že pojme svoji matku za manželku. Oidipús považoval Polyba a Meropy za svoje rodiče a proto se do Korintu, aby se věštba nenaplnila, nevrátil. Cestou z Delf střetl se Oidipús na rozcestí se starším mužem, který jel s doprovodem a pohanil ho. Oidipús neznámého zabil. Potom se dostal do Théb, které ztratily krále a byly sužovány Sfingou. Tato nestvůra kladla hádanku, a kdo jí nerozluštil,

toho svrhla do propasti. Když Oidipús na hádanku odpověděl správně, Sfinx zvolila smrt skokem do propasti. Odměnou za osvobození Théb dostalo se Oidipovi trůnu; s ovdovělou Iokastou se oženil. Měl s ní dva syny (Polyneika a Eteokla) a dvě dcery (Antigónu a Ieménu). Po letech se Oidipús dopátral, že cizinec, kterého zabil na rozcestí, byl jeho otec a že pojal za manželku vlastní matku. Iokasté pak spáchala sebevraždu. Oidipús, mučený Erinyjemi, vládl v Thébách do smrti. Poheněn svými syny, proklel je. Kletba se projevila tím, že Polyneikes a Eteokles se dostali do sporu. Za tažení sedmi proti Thébám se oba bratři utkali a vzájemně se zabili. Kletba se naplnila. Báj pokračuje tím, že vlády se ujal Iokastin bratr Kreón. Zakázal Polyneika jakožto nepřítel státu pohřbit. Antigóné sáksu neuspolechla a pykala za to uvězněním. V kobce se oběsila a její milý, Kreontův syn Haimón, se proklál mečem. Kreontova manželka, zdržena synovou smrtí, vzala si život.

Sofokles nezachycuje v Králi Oidipovi celou starofeckou báji v jejím postupu, drží se jí toliko v obrysech a podává jí osobitým způsobem. Nejvýznamněji zasáhl do báje tím, že nepřipomíná Oidipovu vinu, která vyplývá z jeho původu. O provinění Láia, Oidipova otce, vůči Chrisippovi se v Sofoklové tragédii Král Oidipús nemluví. Oidipús není subjektivně vinen. Udělal všechno pro to, aby zmařil naplnění hrozné věštby - nevrátil se k Polybovi a Meropě, jež považoval za svoje rodiče. Jestliže zabil cizince, který ohrožoval jeho, byl to sice čin unáhlený, ale podle tehdejších názorů nikoli neoprávněný. Že si bere za manželku vlastní matku, nemohl Oidipús ovšem ani tušit. Sofokles je přesvědčen, že božské síly, fatum, řídí chod světa rozumně, spravedlivě a že před nimi je člověk pouhé nic. U vědomí suverénního pů-

sobení božstev nabývá tragické utrpení člověka smyslu mravního.

Idea tragédie Krále Oidipús

Autorská idea

Sofokles žil v 5. století před n.l. Byl současníkem sofistů. Ale neztotožňoval se s jejich názorem na člověka, na jeho schopnosti, nepřijímal jejich mínění o tom, že člověk je tvůrcem a měřítkem mravních hodnot. Sofisté důvěřovali v sílu lidského rozumu, ve schopnosti člověka. Sofokles naopak je přesvědčen, že božové řídí běh světa; oslavuje jejich autoritu i autoritu jejich hlasu: deltské věštírny.

Autorskou ideu Krále Oidipa, myšlenku, že vezdejší život je nic, že štěstí člověka v tomto světě je pouhé zdání, vyslovuje Sofokles ve 4. písni sboru:

" Hó, hól Jaké to nic,
synové smrti, jaké to nic
Je tento vezdejší život!
Který, který že lidský tvor
získá ze všeho blaha víc
než pouhé zdání, že blažen jest,
a náhlé zhroucení sně svých?"

Tuto obecně vyřčenou pravdu demonstroval Sofokles konkrétně na životě Oidipově. V závěru tragédie oslovuje Oidipús svoje spolubčtany takto:

" Občané mé vlasti thébské,
hleděte, zde jest Oidipús,
který hádanky znal luštit,
nejmocnějším mužem byl,
k jehož štěstí kdekdo v obci
vzhlížel zrakem závistivým:
ejhle v jakou propast hrůzy
srazila jej sudba zlá!
Proto tvora smrtelného,
který ještě hledí vstříc
poslednímu dni své sudby,
neblahoslav nikdo dřív,
pokud nedosáhne cíle
života, zlem nedotčen!"

Jiné výklady ideje Krále Oidipa

Romantikové, zejména stoupení myšlenky osudové tragédie, spatřovali v Králi Oidipovi osudové drama, tragédii zoufalého, leč marného boje člověka s vševládným a neúprosným fatem.

Někteří **klasikofilologové** 19. a 20. století (Friedrich Nietzsche, Ulrich von Wilamowitz - Møllerdorff) a j. osvětlovali Krále Oidipa jako historii nadprůměrně nadaného jednotlivce, který musí padnout, aby nebyla snížena autorita bohů a nebyl narušen řád světa.

Sigmund Freud, lékař a psycholog, tvůrce psychoanalýzy, vyšel z lokastina výroku, že " již mnohý ve snách s matkou spal" (třetí scéna). Stanovil tzv. oídipovský komplex, podle něhož se vztahy k matce vyvíjejí se-

xuálním poměrem.

Tomuto výkladu dal do značné míry za pravdu režisér K.H. Hilgert, když r.1934 expresionisticky inscenoval v pražském Národním divadle Krále Oidípa jako drama krvavé smilství.

Náš výklad ideje dramatu Král Oidípús

Pojímáme Krále Oidípa jako drama hrdinova zápasu o záchranu vlasti. V Sofoklově tragédii se několikrát zdůrazňuje vztah mezi osudy Oidípovými a mezi osudy Théb. Hned na počátku tragédie poznáváme Oidípa jako vládce, který trpí pohledem na bídu vlasti, na útrapy lidu, a který se rozhodl osvobodit zemi od moru. Když přijde Teiresiás, vyzývá ho Oidípús, aby vyjevil vrahy Láiovy a zachránil Théby: "Nuž věsti nám teď z letu ptačího,

neb znáš-li jiný způsob věštění,
a zachraň stát i sebe, zachraň mne

a sprost' nás skvrny vzešlé z vraždy té!"
Když Teiresiás odmítá věstit, apeluje Oidípús na jeho občanskou povinnost: "Toť proti právu, proti vlasti tvé,
že nechceš k věstbě otevřít svých úst!"

Děj tragédie

Děj Krále Oidípa se odehrává v Thébách před palácem Oidípovým. Poznáváme Oidípa na vrcholu moci a slávy. V měs-tě zuřící mor. Oidípús chce vlast zachránit. Poslal svého švagra Kreontu do Delf. Věštba sděluje, že teprve vypátráním vraha dřívějšího krále Laia bude město zbaveno hrůz.

Oidípús se vrhá s celým zápalem do hledání vraha. Krok za krokem se blížíme k rozluštění hlavního tajemství. Iokaste, Oidípova matka a manželka, prohlédne dřívě nežli Oidípús a spáchá sebevraždu oběšením. Důvtipný a bystrozraký Oidípús se ukáže nakonec jako nevědomý a slepý. Pátral po vrahovi, ale vrahem je sám. K tomuto poznání dochází však až po důkazu, který podal starý pastýř, někdejší sluha Láiovy, (ten, který měl Oidípa kdysi utratit).

Poznav pravý stav věci, odsuzuje se Oidípús k trestu slepoty a přijímá vyhnanství, k němuž byl sám na počátku hry odsouzen vraha Krále Laia.

Dominantním rysem tragédie Král Oidípús je neustálá proměna záměrů a jednání postav v jejich opak.

Královští manželé Láios a Iokaste odevzdají svému sluhovi - pastýři dítě (Oidípa), aby je v horách pohodil a tím způsobil jeho zkázu. Sluha dítě z lítosti neutratí, ale odevzdá pastýři z Korintu. Oidípús vyrostl v korintské královské rodině. Když se doví pochybnosti o svém původu, hledá pravdu u delfské věštírny. Ta mu ohalí jeho budoucí osud. Oidípús se chce vyhnout tomu, aby zabil otce a oženil se s matkou, opouští Korint, domnívá se, že jeho rodiči jsou Král Polybos a jeho manželka Merope. Při útěku do Théb zabíjí svého otce Laia, aniž poznal, koho to zabil. Láiovy pastýř, který měl Oidípa - dítě pohodit, poznal šťastného rozluštětele Sfinžiny hádanky, ale mlčel. Tím, že nepromluvil, nezabránil Oidípovu snatku s matkou Iokastou; domníval se patrně, že tak vlastní prospěje. Delfská věštírna žádá pro Laiova vraha vyhnanství. Oidípús ve vlasteneckém zápale vede pátrání sám. Kdyby Oidípús nechal věstce Teiresia ode-

jít, nebylo by došlo k odhalení pravdy. Oidipús, rozhořčený Theiresiovým mlčením, obviní věstce z účasti na spiknutí a tím ho donutí k tomu, aby prohlásil Oidipa za vraha krále Láia. Této "chyby" dopustil se Oidipús z vlastenectví, ze snahy pomoci Thébám od moru. Korinčan přináší zvěst, že odešel přirozenou smrtí Polybos, a snaží se rozptýlit obavy z toho, že Oidipús má zavraždit svého otce. Korinčan se setkává se starým pastýřem Láiovým, který, donucen Oidipem, po tvrdí nakonec totožnost Oidipa a dítěte, které měl pohodit.

Oidipús se dvakrát proměnil v opak sebe sama; z člověka, který prchá z Korintu, stal se vladařem Théb a z vladaře v Thébách stal se nakonec psancem. K obojí proměně došlo proti původním záměrům Oidipovým. Přes všechno opačně úsilí Oidipovo naplnil se osud, předpověděný věstbou. Bystřý Oidipús se ukázal nakonec slepým, nevidomým; odsoudil se k tělesné slepotě, aby tak doložil svoji slepotu duševní. Přijal trest vyhnanství, který sám byl předtím určil pro neznámého vraha Láiova.

Oidipova cesta za konečným poznáním je provázena sérií projevů tragické ironie. V základě celé tragédie Král Oidipús leží tragická ironie největší; ten, kdo zachránil vlast oči Sfingy, stal se tímto záchranným aktem vlastně jejím škůdcem. A důledek: zachránce vlasti stal se psancem.

V průběhu děje tragédie Král Oidipús rozproštěl Sofokles řadu narážek na skutečný stav věci. Řecký divák, který znal osudy Oidipovy z bájí, mohl poznávat ironické proměny záměrů dramatických postav v jejich opak krok za krokem, s nespětím sledoval fakt, že čím více blížil se Oidipús k odhalení vraha, tím více připravoval vlastní zkázu.

Postavy tragédie

Oidipús

Je to ústřední hrdina tragédie. Jeho jednání určuje celý vývoj děje.

Oidipús je mimořádná, možno říci monumentální osobnost. Je to nadaný, odvážný i krásný člověk. On rozluštil hádanku nestvůry Sfingy, která ohrožovala život v Thébách. Vladařem ho učelaly jeho schopnosti. V době, kdy se odehrává děj tragédie, blížil se Oidipús ke třetímu cíti.

Oidipús miluje vlast a pro její záchranu je připraven vykonat všechno. Když sterý pastýř, sluha Láiov, nechce mluvit, dává ho Oidipús svázat a hrozí mu smrtí. V té chvíli už téměř ví, že Láiovým vrahem je sám. Přesto však chce za každou cenu slyšet rozhodné svědectví do konce. Když bylo tajemství odhaleno a Oidipús prchl v hrůze do domu, sbor rekapituluje osudy panovníka a poukazuje na jeho nešťastný los; přítom nemůže smlčet to, jak se Oidipús zasloužil o Théby: "On, který slavně zasáhl cíl a došel plného blaha:

Smrt jenz odrazil od našich bran,
hradbou otčině mé se stal,
když zahlédl pannu nestvůrnou,
tu věstkyni drápů křivých! -
Proto také jsi králem zván

vlasti, kterou chráníš jak štít,
protos došel nejvyšších pout,
vládna ve velkých Thébách."

Oidipús má vpravdě demokratický, přátelský vztah k lidovým masám. Nechce se dovídat o utrpení spulobčanů přes prostředníky, proto sám vyšel lidu v ústřety. Na začátku tragédie praví Oidipús ke shromáždění:

"I nechtěl jsem skrz posly zvičati,
mé děti, co se děje: jdu k vám sám,
já zvaný všemi slavný Oidipús!"

I na odchodu do vyhnanství zůstává Oidipús se spulobčany. Poslední slova, která k nim pronáší, jsou smyslem tatáž jako slova sboru o marnosti světa a vratkosti postavení vůdčích osobností.

Oidipús je subjektivně nevinen; udělal podle svého svědomí všechno, aby se vyhnul naplnění hrůzné věštby. Přesto však nelíbí Sofokles Oidipa jako hrdinu bez bázně a hary, jako monolitně pevného muže výlučně kladných vlastností. Oidipús je prchlivý, objevují se u něho výbuchy zlosti: unáhleně zabil Láia, ve hněvu hrozí starému pastýři smrtí. Podle přesvědčení Sofoklova dopustil se Oidipús těžkého provinění tím, že se pohrdavě vyslovil o delfské věstírně, hlasu boha Apollóna, když mu Kórintan přinesl zprávu o smrti Polybově. Nicméně Oidipús v Sofoklově podání za to netrpí, tak jako byl zbaven zatížení vinou rodovou.

Shrnuto: Oidipús je muž velkého nadání, obrovitého úsilí o záchranu vlasti, není to však člověk bez chyb. Jeho tragický osud připomíná osud Shakespearovy krále Leara.

Iokasté

Máňželka a matka Oidipova, jeho spoluvládkyně. Je dosud v plné síle (asi 45 letá). Skepse této aristokraticky k věštébám Apollónovým cosahuje počoby rouhačství a ostře kontrastuje se zbožností sboru.

Vlastní prospěch, prospěch vládnoucího rodu povyšuje Iokasté nad blaho obce. Od konce druhé scény zná pravdu. Brání Oidipovi, aby se dobral pravdy. Nemá na mysli blaho otčiny, ale záchranu svého postavení.

Kreón

Bratr Iokasty, Oidipův švagr. Sofokles podal v jeho postavě mistrný portrét politika životního středu, plněního vládařovy příkazy, neženoucího se za nebezpečím dobývání nového, ale zároveň politika, který hájí svoje vyzezená práva, vede si rutinérsky a nepálí si pro nic prsty. Když Oidipús nařkne Kreonta z toho, že ukládá o jeho vládu a bezživoti, brání se Kreón tímto pro něj příznačnými argumenty: "Teď bez strachu vše skrz tebe mám;

Jsa pánem sám, věc mnohou nerad jen bych čelal musel. Nuže, jak by mi měl býti sladší titul královský než bezstarostná účast ve vládě? Až čotud tak slep nejsem, abych cti byl lačen, která nevynáší nic!"

Kreón udržuje odstup od lidu. V epilogu zdrazňuje, že jenom rodinný kruh smí nahlížet do rodinného neštěstí.

Kreón je mnohem starší Oidipa, je uvážlivější nežli on. Ale jeho srdce tepe pomalu a není schopno velkého citového rozkmitu. V Kreontovi se projevují sklony k mento-rování a poručnickování. Když odvádí Oidipovy děti, projeví Kreón značnou dávku tvrdosti. Přitom však nemá odvahy poslat Oidipa do vyhnanství - bude se řídit hlasem věštírny, na nějž čeká.

Teiresiás

Tento slepý věstec je mluvčím osudu a tím v jistém smyslu obhájcem hlasu delfské věštírny. Je s počivem: tak dlouho žil mezi Thébany a nikdo se nezeptal, jakým způsobem byl Láios zavražděn! Zdá se, jako by Teiresiás zůstával mimo proud dění. Proto mu právem Oidipús, jemuž jako vládci Théb Teiresiás podléhá, vyčte, kde že byl, když Sfínx kladla hádanku. Tento stařec, důstojně klidný, teprve když je prudkým Oidipem uražen, vzkypí a vmete vládci celou pravdu do očí - ovšem zahaleně, "v hádankách".

Kněz Dióv

Nemá vlastní tvář. Vystupuje jako reprezentant celého shromáždění lidu: prosí Oidipa, aby - jako kdysi osvobodil vlast od Sfingy - osvobodil ji nyní od moru.

Korintan

Stařec, otrok, který pásal ovce na Kithairónu. Jemu odevzdal pastýř, sluha Láífův, dítě, které mělo být po-zeno.

Přichází do Théb zvěstovat smrt Polybovu. Dove-mluvit, vybraně pozdraví Iokastu, je pohotový. Rád by těžil z toho, že přinesl tak radostnou zprávu, až se Oidipús vrátí do Korinta.

Pastýř, sluha Láífův

Věrný služebník někdejšího krále, starosvětsky oddaný pánům. Je bystrý. Pochopil, proč jej dal Oidipús zavolat, a snaží se naposledy odvrátit vladařovu zkázu.

Posel

Exangelos (muž z domu). Nemá charakterové rysy. Plní jenom funkci poslá v antických dramatech. Zpravuje diváky o tom, že se Iokasté oběsila a že se Oidipús oslepil.

Sbor starců thébských

Partie sboru zabírají zhruba šestinu rozsahu díla, nicméně sbor nehraje v rozvoji dramatického děje příliš významnou roli.

Sbor je vedle Diova kněze (prolog) mluvčím svobodných občanů města. Jeho písně jsou protiváhou dialogizovaných scén a vytvářejí jakoby lyrický doprovod tragédie.

Ať už vystupuje jako kolektiv nebo jeho jménem mluví náčelník sboru, představuje sbor střed, průměr lidské úrovně. Mezi sborem (představitelem Thébanů) a mezi obyvateli paláce existuje přehrada. Sbor na jednom místě výslovně konstatuje, že "nevidí do toho, co páni dělají". Oidi-

půs se snaží jednat a rozhodovat před tváří Thébanů a sboru, náčelník sboru s ním rozmlouvá; na rozdíl od toho Kreón udržuje odstup k občanům.

Oidipa provází sbor sympatiemi. Zná a uznává Oidipovy zásluhy o vlast. Narážku, že by Oidipus mohl být neurozeného původu, sbor vítá; zpívá píseň k oslavě Kithairónu. V katastrofě nemizí úcta sboru k Oidipovi, nahradila ji jenom lítost a hrůza nad neúprosností osudu. Jiný je vztah sboru k Iokasté. Po jejích rouhačských výrocích o pravdivosti většeb sbor se od ní distancuje.

Někdy vkládá Sofokles sboru do úst svoje vlastní myšlenky. Je to zejména na tom místě, kdy se pravda plně odhalila a sbor pronáší dlouhou pasáž o tom, že člověk, je nic.

Sbor plní zejména tu úlohu, že vytváří atmosféru dramatu, rezonuje náladu doznělé scény a připravuje náladu ke scéně následující. Z toho důvodu partie sboru stavbu dramatu stmelují.

Jazyk tragédie

Hlavní postavy (členové královské rodiny) mluví okázalejším jazykem nežli postavy lidí služebných. Pasáže sboru se vyznačují větší vzorností výrazu, barvitostí obrazů a hymnickou velebností - nežli pasáže dialogizované. V podstatě zachovává Sofokles "vysoký" ráz jazyka.

Dialogy jsou v originále psány jambickým trimetrem (6 jambů čili 3 jambické dipodie). Ferdinand Stiebitz je překládá desetislabičným (občas jedenáctislabičným) veršem jambickým.

Partie sboru podává originál v lyrických strofách; v inscenaci byly zpívány - tím ostře kontrastovaly s interpretací dialogů. Verše sboru jsou tetrametry. Stiebitz je překládá různě dlouhými verši daktylotrochejskými (jeho verše mají rozlohu od 9 slabik do 16 slabik).

Kompozice Krále Oidipa

V originále není text hry rozdělen na výstupy, pasáže sboru nejsou rozčleněny mezi náčelníka a kolektiv sboru, chybí také scénické poznámky.

V tragédii Král Oidipus projevil se Sofokles jako mistr dramatické architektiky. Vytvořil ucelený útvar s jediným hrdinou ve svém středu. Oidipovo jednání určuje celý vývoj děje hry, jehož linie může být považována za neúprosně zákonitou a důslednou. V podstatě jde o drama, na jehož počátku je dáno tajemství (kdo je vrahem krále Láiaf), toto tajemství řeší hrdina hry, který ironicky nalezne vraha někdejšího krále v sobě samém. Při tom se několikrát objeví náznaky falešného motivování jednání lidí a mnohonásobně - jak jsem již uvedl vpředu - je uplatněna tragická ironie.

Sevřenost děje (který probíhá na jednom místě - před palácem Oidipovým a v reálném čase necelých dvou hodin) se stala předpokladem pro vytvoření průzračné, velkolepě rozvržené a

stapňované kompozice hry.

Podrobný rozbor jednotlivých výstupů chce tato tvrzení doložit.

I. E X P O Z I C E

P r o l o g

a) Oidipús vystupuje z paláce a ptá se shromážděných Thébanů, proč přišli s prosebným poselstvím. Praví, že se to nechtěl dovídat prostřednictvím poslů; proto přišel sám.

Dívů kněz Oidipovi sděluje, že ve městě vládne mor, jímž hynou lidé i dobytek. Lid se obrací k Oidipovi, který zachránil kdysi Théby před krutou Sfingou a stal se pak vládařem. Dívů kněz praví: "A jakos tenkrát blahým řízením/nám štěstí poskytl, tak se staň i dnes!"

Oidipús odpovídá, že ho nářek lidu nebudí ze spánku, že "mnohou trpkou chvílí proplakal" v starostech. Vyslal již svého švagra Kreonta do delfské věštírny, aby se tam otázal, jak zachránit stát. Dnes je den Kreontova návratu, poselstvo by tu již mělo být.

b) Objeví se Kreón, ozdobený na znamení radosti vavřínem. Praví, že nese dobrou zvěst (uvidíme, že jeho zpráva naopak stojí na začátku Oidipova neštěstí). Oidipús vyzývá Kreonta, aby mluvil přede všemi. Kreontova odpověď je podána na stupňování. Kreón tlumočí hlas věštírny tak, že jde ve

své formulaci od obecného ke konkrétnějšímu a posléze ke zcela konkrétnímu: Je třeba očistit zemi od poskvrny, "smýt krví krev, jež v zkázu vrhá vlast!", najít vrahy krále Láia (v pluréle vrahy je vyslovena falešná stopa). Apollón nařizuje ztrestat vrahy krále Láia (l. vzrušující moment).

V živém dialogu s Kreontem dovídá se Oidipús bližší podrobnosti o Láiově smrti: král byl zabit na "pouti k bohu" od zástupu lupičů. K této falešné stopě připojuje Oidipús další falešnou stopu: "Kde by vzal lupič tolik smělosti?"

To jistě zlato odtud pomáhalo!"

Oidipús se podivuje, proč se už tenkrát nepátralo po vražích. Kreón vysvětluje, že ohrožování Théb Sfingou zabránilo tehdy osvětlit Láiovu smrt.

Oidipús je odhodlán vyplnit rozkaz boha Apollóna ("Nuž já zas plnou pravdu odkryji") (2. vzrušující moment). Protože vrh by si mohl brzy troufnout i na něj, praví Oidipús, že "k zdaru vlastnímu" metí Láia (tragická ironie).

Poté dává Oidipús příkaz svolat thébský lid: "Chci zkusit vše. Buď s boží pomocí nám štěstí svitne, nebo padneme!" (tenná narážka na smutný výsledek této akce pro Oidipa).

Parodos (příchod sboru)

Členové sboru jdou za pochodové písně do orchestry. Jestě nic nevědí o výroku boha Apollóna a s úzkostí hledí odhalené větvíc. Vyzývají Athénu, Apollóna, Artemidu, trojici bohů, jejichž socha stojí na náměstí v Thébách. Posléze vyzývá sbor Dia, Apollóna, Artemidu a Baccha o pomoc. (Těmito prosbami k bohům je navozena atmosféra nadějného očekávání Oidipa)

II. K O L I Z E

1. stupeň : Oidipús se pokouší rozluštití tajemství prostřednictvím Teiresias a dostává se na bludnou cestu.

P r v n í e p e i s o d i o n (scéna)

a) Oidipúv monolog k občanům a dialog s náčelníkem sboru

☞ Oidipús vychází z paláce. Práví k občanům, že nezná stopu, která by vedla k osvětlení vraždy krále Láia. Proto pátrá tak zeširoka. Vyzývá Thébany: nechť mu každý oznámí, či rukou zhybnul Láios! Přihlásí-li se zločinec sám, nebude potrestán, jenom zemi opustí. Ten, kdo označí vraha, dostane odměnu. Oidipús zapovídá přijímat k sobě Láiova vraha a proklíná pachatele - budiž to jednotlivec (poprvé se objevuje tento motiv) nebo několik lidí. Kletba nechť stihne také jej, Oidipa samého, kdyby skrýval viníka (dosud se ani nenažnačuje, že by vrahem mohl být sám Oidipús). Pátrat po vrahovi krále Láia bylo by nutné i tehdy, kdyby to nevzkázal Apollón. V dalších versích praví Oidipús, aniž si uvědomuje tragickou ironii v nich obsaženou: "A já mám vládu, kterou dřív měl on, mám ženu, s kterou plodil on, a kdyby osud byl mu popřál dítek, ty sourozenci dětí mých by byly -

a nyní on byl sražen osudem:
chci tedy za otce jak za vlastního
zaň bojovat ..."

Poté Oidipús znovu opakuje kletbu proti těm, kdož by nedbali jeho výzvy.

☞ Náčelník sboru připomíná, že Foibos měl zjevit, kdo je vrahem. Jestliže tak neučinil, pak totéž, co ví Apollón, zřít věstec Teiresias. Oidipús praví, že na radu Kreontovu pro něj poslal, měl by tu již být. Poté sděluje náčelník sboru novou okolnost ke smrti Láiové - prý byl zabit pocerstnými (nikoli tedy lupiči, jak se uvádělo dříve).

b) Teiresias odhaluje Oidipa

(Slavný výjev sporu Oidipa s Theiresiem. Živý šerm dialogický - stichomythie, silně stupňovaný).

☞ Oidipús sděluje Teiresiovi, co vzkázala věštírna. Pln důvěry k Teiresiovi a jeho schopnostem vyzývá ho, aby zachránil trpící vlast i sebe, aby označil vrahy Láiovy (opět plulál).

☞ Teiresias žádá, aby ho Oidipús propustil domů, že to bude pro něho i pro Oidipa lepší. Oidipús nechápe, proč Teiresias nechce mluvit.

☞ Když Teiresias se vysloví určitěji, adresně k Oidipovi ("Neřeknu ti slova již, bych nezjevil tvé zkázy"), nazve jej Oidipús zloduchem. Tehdy mu vmete Teiresias do tváře: "Ty tupíš moji povahu, a sám svou vlastní přehlížíš..." Oidipús opět poukazuje na záchranu vlasti, ale Teiresias odmítá

mluvit - všechno prý přijde, i když bude mlčet.

B) Rozhněvaný Oidipús obviní Teiresia, že zosnoval i spáchal vraždu krále Léia. Teiresiás ztrácí trpělivost a nazve Oidipa hříšnou skvrnou otčiny. Oidipús nechápe. Vyzývá Teiresia, aby promluvil zřetelně. Věstec označí Oidipa vrahem. Oidipús ve svém zaslepení nedbá Teiresiova obvinění, pokládá je za tlach, nechápe ani Teiresiovu narážku, že Oidipús obcuje s vlastní krví. Znovu uráží Teiresia: "... jsi zrakem, sluchem slep i rozumem." Připomínka Teiresia, že Apollón sám Oidipa srazí, vzbudí v Oidipovi podezření, zdali nebyl věstec ke své řeči naveden Kreontem. Vyslovuje názor, že Kreón mu zavidí vládu, že ho chce lstivě svrhnout. Kněze pleticháče ziskal penězí jako nástroj. (Pokus o falešnou stopu.) Znovu se Oidipús vrhá s výčitkami na Teiresia: Kde byl tenkrát, když Sfinx dávala hádanky? Tehdy "nevědomý" Oidipús zachránil vlast. Nyní chce Teiresiás vystvát Oidipa z Théb, aby se dostal blíž k trůnu Kreontovu?

C) Náčelník sboru napomíná Oidipa i Teiresia k umírněnosti. Je třeba myslit na to, jak věstbu nejlépe vyložit. (Prodleva.)

D) Teiresiás podráždě (gradace) vyčte Oidipovi, že je slepec, že nevidí, kde se usadil a s kým obcuje, že nezná, jaké hrozné neštěstí ho očekává - bude vyštván ze země a stane se slepcem. Nato Oidipús v zlosti vyzývá Teiresia, aby se klidil. Leč v zápětí ho zdržuje; Teiresias totiž řekne, že pro Oidipovy rodiče byl moudrým mužem. Oidipús chce vědět, kdo byli jeho rodiče. Ale Teiresiás dá jenom hádankovitou odpověď: "Den dnešní zplodí tě i zahladí." Na odchodu Teiresiás ještě jednou konstatuje, že Láíův vrah je zde, a zopakuje svoje

předpovědi:

" Host cizí, zdá se, čas však ukáže, že thébský rodák jest, a štěstí to ho nepotěší. Z vidomého slepcem se stane, z bohatého žebrákem, v zem cizí o holi se bude brát. A ukáže se, že je spolu otcem i bratrem dětí svých, že matky své jest manželem i synem, otcovým že vrahem jest i v loži nástupcem - "

c) První stasimon

Když se Oidipús vzdálí do paláce, zpívá sbor starců příseň. Nejprve vyslovuje myšlenku, že Láíův vrah sice prchá, ale bude Apollónovou pomstou dostižen.

Teiresiás, "moudrý ten věstec", děsí sbor svými výroky. Ale sbor nic nechápe, neví, co má dělat. Pokládá Oidipa za Polybova syna a nikdy neslyšel, že by měl Polybův syn s Labdakovci spor (pokus svěst výklad Teiresiových slov na falešnou stopu).

Věštba bohů je neklamná. Ale věstec se může v jejím výkladu mýlit. Dokud se věštba nenaplní, sbor se nepřidá k hanobitelům Oidipa. Vždyť Oidipús rozluštil hádanku Sfinxy. "Muž bez hany: tím je mi vždy!"

První stasimon představuje jistou stažnací napětí, které vyvrcholilo předchozím sporem Oidipa a Teiresia, moment oddychu před další gradací děje. Vyvolá však pocit první rozkolli-

sanosti u diváků. Může mít Teiresiás pravdu? Vždyť Oidipův
vůhles a čestnost byly předtím tak jednoznačně prokázány!

2. stupeň : Oidipova zaslíbenost se projeví též
proti Kreóntovi

D r u h é e p e i s o d i o n (scéna)

a) Kreóntův dialog s náčelníkem sboru

Kreón je zpraven o tom, z čeho jej Oidipús obvinil. Od-
mítá obvinění jako pohanu. Chce se dovědět od náčelníka sbo-
ru podrobnosti. Ale ten je v odpovědi zdrženlivý - prý neví-
dí, co páni dělejí.

b) Spor Oidípa s Kreóntem

α) Oidipús obviňuje Kreonta, že zosnoval pokus zbavit
ho trůnu. Kreón je prý spolčen s Teiresiém. Proč nemluvil
Teiresiás tehdy, když byl Láios zavražděn.

β) Kreón se brání. Poukazuje na to, že stojí blízko
trůnu: " Což by mi mohl být sladší titul královský než bez-
starostná účast ve vládě?" Oidipús má poslat do Delf zeptat
se, zdali mu Kreón správně pověděl výrok věštírny. Nechtě ho
Oidipús zbaví života, jestliže Kreón kul pikle proti němu!

γ) Náčelník sboru vyzývá Oidípa k uvážlivosti.

δ) Oidipús je ve zlosti rozhodnut poslat Kreonta jako
vlastizrádce na smrt. Výměna replik mezi oběma je stále prud-
ší. Když se Oidipús dovolává vlasti, praví Kreón, že také on

je článkem vlasti. (Druhý stupeň kolize dále stupňuje napětí,
rozvíjíje dříve již připomenutou Oidipovu mylnou domněnku o
spiknutí.)

c) Přichází Iokasté a vyčítá Oidipovi a Kreóntovi, že
vedou osobní, "slovní" spor v době, kdy stát trpí. Vyzývá oba,
aby nedělali z malé věci velkou (pokus o bagatelizování spo-
ru, který má základní význam pro osud Oidípa). Oidipús praví
Iokasté, že Kreón zrádně ukládá o jeho život. Kreón se zaklí-
ná přísahou, že Oidipús jej obviňuje křivě. Teprve na naléhání
Iokasty a náčelníka sboru, který bere Kreonta v ochranu a po-
ukazuje na to, že u Oidípa jde o neprokázanou domněnku, vlád-
ce se umírní: nechává Kreonta odejít.

(Napětí ze srážky trvá, domněnka o spiknutí proti Oidí-
povi není ani potvrzena ani vyvrácena.)

III. V Y V R C H O L E N Í - K R I Z E

α) Iokasté chce vědět, co se stalo. Náčelník sboru jí
odpovídá, že šlo o slovní spor a že vinu za něj má jak Oidí-
pús, tak Kreón. Je třeba mít spor za skončený, vždyť vlast
mnoho trpí. Hněv Oidipův se utišíje povlovně; král vyčítá
náčelníku sboru, že zrazuje jeho věc. Náčelník sboru ujišťu-
je Oidípa svou důvěrou.

β) Zdánlivé uklidnění netrvá dlouho. Na Iokastinu žá-
dost vypravuje Oidipús, proč tolik vzkypěl hněvem: Kreón
tvrdí ústy Teiresiá, že Oidipús je vrahem Láiovým. Iokasté
vstupuje rozhočně do hry. Aby zbavila manžela starostí, podá-

vá Oidipovi důkaz, že žádný tvor nemá věsteckou sílu. (Zde drama vrcholí: oba, Oidipús a Iokasté, jsou ve svém zaslepení od pravdy nejvíce vzdáleni.) Věštba předpověděla, že Láios bude zahuben synem, kterého mu ona Iokasté porodí. Ale zabíjí ho cizí lupiči. (Falešná stopa po vrahovi, uvedená na začátku dramatu, se vrací znova.) Ale úmysl Iokastin uchlácholil Oidipa, přesvědčit ho o nesmyslnosti Teoresiova obvinění převrací se ironicky v opak. Iokastina připomínka, že Láios byl zabit na rozcestí v úvoze, vzbudí Oidipovu zvědavost. Objeví se v něm první lehké tušení pravdy.

IV. P E R I P E T I E: Oidipův osud se obrací od štěstí k neštěstí

I. stupeň : Oidipús tuší, že je vrahem Láiovým.

a) Na svoje otázky dovídá se Oidipús od Iokasty, že král Láios byl zabit ve Fokidě, tam, kde se sbíhá cesta z Delf a Daulidy, že to bylo krátce před tím, nežli přišel Oidipús do Théb. Oidipús se začíná dobírat pravdy a naříká na svůj los. Další podrobnosti - jak vypadal Láios, že měl první šediny a že vypadal jako Oidipús - potvrzuje Oidipovi, že strašnou kletbou postihl sebe. Nové Iokastiny údaje o okolnostech vraždy (Láios jel na jednom voze a měl pětičlenný doprovod) k tomu ještě více přispívají. Toto všechno souhlasí s Oidipovými vzpomínkami, může tedy mít Teoresiova předpověď pravdu. Na naléhání Oidipa řekne Iokasté dále, že zprávu o Láiově smrti přinesl otrok - sluha, který se jediný zachránil. Iokasté pak, když Oidipús nastoupil na trůn, vyhověla

otrokově prosbě a poslala ho pást stáda na venkov. Oidipús se ihned rozhodne přivolat tohoto svédka Láiovy vraždy.

b) Povzbuzen Iokastinou účastí na svém zneklidnění, odchylává se Oidipús povědět jí jednak svůj životopis, jednak podrobnosti o tom, jak zabil starce na rozcestí. Jeho otcem je korintský Polybos, matkou dorská Meropé. Oidipús požíval v Korintě úcty. Ale jednou se při hostině dověděl od opilce, že je podvrženým synem korintského krále. Oidipa toto pohánění hnětlo. Vychal se do Delf, aby poznal pravdu, koho je synem. Apollón však ho v té věci neuznal hodným odpovědi. Sdělal však Oidipovi, že zavraždí svého otce, že se ožení se svou matkou a že bude s ní mít děti. Aby se naplnění věštby vyhnul, Oidipús se do Korintu nevrátil. Na rozcestí ho vyhnal muž ze starcova doprovodu z cesty. Oidipús ho udeřil holi a poté ho stařec sekl bodcem do hlavy. Oidipús zabil starce i celý jeho doprovod. Zbývá jediná naděje, že není Láiovým vrahem - když přivolaný pastýř řekne, že Láios byl zabit tlupou lupičů. Iokasté utvrzuje Oidipa, že zachráněný člen Láiova doprovodu mluvil o lupičích. Připojuje k tomu svoji nedůvěru ve věštby. Láios měl podle věštby zahynout rukou jejího syna. Ale ten se vrahem nikdy nestal, a je už dávno mrtev. (Pokus svěst pátrání na falešnou cestu.) Oidipús opakovaně žádost, aby Iokasté poslala pro sluhu - pastýře. V jeho výpovědi svítá mu poslední naděje.

c) Druhé stasimon

Sbor přednáší slavnostní zpěv. Nevyslovuje další obhajobu Oidipa. Zastává se věstců a věsteb, jejichž platnost by mocní tohoto světa chtěli popřít.

"Jest popírán již co zaslý zvuk
výrok věštény Láiovi,
nikde již Apollón Foibos není slavně ctěn;
ta tam jest již víra!"

2. stupeň : Oidipús se dovídá, že nepochází z Polyby. Iokasté prohlédá všechno.

a) Iokasté vyjde se služkami obětovat v chrámě, aby Apollón přivodil smírné rozřešení případu. Její choť Oidipús se prý rozrývá podezřením a nejistotou.

b) Poselství z Korintu připraví radost a nové starosti

∞) Korintan oznamuje Iokasté, že přináší radostnou zvěst. Korintský lid chce zvolit Oidipa králem, Polybos zemřel. (Chvilková úleva v napětí.) Iokasté zdůrazňuje falešnou stopu svou otázkou ke Korintanovi: "Je mrtev otec Oidipův?" Vidí v Korintanově zprávě nový důkaz o nicotnosti výroků božích. Věštby se ukázaly nepravdivými. Zavolaný Oidipús získává tímto obratem na chvíli novou naději. Vysloví se s pohrdáním o delfské věštírně. Polybos tedy nebyl jím zabit, leda že by zemřel steskem po Oidipovi. Leč Oidipús nemůže zůstat zcela bez starostí, jak ho k tomu přemlouvá Iokasté. Znepokojuje ho myšlenka na druhou část věštby, že se totiž stane chotím své matky. Marně snaží se Iokasté zbavit Oidipa této starostí - prý mnohý již ve snu s vlastní matkou obcoval. Ale Oidipa přece jenom svírá myšlenka na to, že jeho matka žije.

β) Korintan zpozorní a chce zbavit Oidipa starostí, že by vladař mohl spát s vlastní matkou. Chtěje Oidipa uklidnit, připraví cestu ke zvrátu jeho štěstí (tragická ironie). Vypoví, že Oidipús není - jak se domnívá - syn Polybův a Méropin, že jej dal korintským vladařům, když ho dostal jako dítě s probodenými kotníky v roklích kithairónských od jiného pastýře, od sluhy Láiova. Oidipús je rozhodnut odhalit tajemství za každou cenu. Ptá se shromážděných, zdali někdo zmíněného sluhu zná. Náčelník sboru mu připomíná, že je to onen člověk, pro něhož Oidipús již poslal.

γ) Iokasté všechno prohlédá. Snaží se dalšímu pátrání zabránit. Chce ještě v poslední chvíli ponechat věci v klidu. Jejím slovbem "Kéž nepoznáš kdy, ubohý, kdo jsi!" rozumí Oidipús nesprávně. Pokládá je za projev Iokastinu strachu, že Oidipús je nízkého původu, a trvá na tom, aby se pastýř dostavil. Iokasté prchá se slovy: "Ó hrůza! Synu bídy!" Oidipús nedbá slov ani zmateného odchodu Iokastina, i třeba si jich povšimnul i náčelník sboru. Oidipús se domnívá, že se Iokasté stydí za jeho sprostý původ, a chce za každou cenu zvédět pravdu.

c) Sbor zpívá veselou taneční píseň (hyporchema). Dal se svést hrdou sebedůvěrou Oidipovou. Vyslovuje naději, že Oidipús je snad synem nějaké nymfy. Prohlásil se přece za děcko Náhody. Kithairón je snad Oidipovou kolébku. Thébským starcům se zdá, že tak je možno záhadu smírně rozřešit.

(Jde o moment pogledního napětí. katastrofa, které se zanedlouho neúprosně dostaví, bude působit tím črtiveji.)

3. stupeň : Oidipús se doví všechno.

a) Pastýř, kterého Oidipús tek nedočkavě vyhlíží, přichází. Sbor i Korintán ho poznávají. Oidipús pastýře vyslychá. Ten vypovídá, že byl ve službách Léiových a že pěl stáda na Kithairónu. Pastýř si uvědomuje, proč byl k Oidipovi předvolán, a proto zahajuje zdržovací taktiku. Práví, že si nemůže vzpomenout, zdali Korintána zná. Korintán mu připomene, že pěl káysí spolu a že mu tehdy dal cítě. V té chvíli pastýř Korintána okřikuje, aby mlčel. Oidipús poznává, že pastýř chce dítě zapřít. Hrozbou mučení ho donutí, aby mluvil. Nakonec pastýř poví, že dostal dítě oí Iokasty s rozkazem, aby je usmrtil. Obávala se věštby, že dítě zabije své rodiče. Pastýř dal dítě Korintánovi ze soucitu. Oidipús prohlédá celou strašnou pravdu, všechny jeho naděje byly tímto svědectvím zmařeny, on je původcem moru, sám sebe proklel a odsoudil. S výkřiky hrůzy prchá z domu. (Pro Oidipa poznávací scéna.)

b) Třetí stasimon

Je to odchod (exodos) sboru. V této závěrečné písni vyjadřuje Sofokles autorskou ideu díla:

"Hó, hói Jaké to nic,
synové smrti, jaké to nic
je tento vezdejší život!"

Kaže před očima Oidipův život, nic nemůže sbor nazvat na své štěstě. Oidipús odvrátil smrt oc fhébských bran, byl

vladařem v Thébách, stal se manželem své matky a upadl do neštěstí. Čas se dlouho vzpíral sboru odkrýt zločinný sňatek Oidipův. Nářek a zdrcení nad Oidipovým osudem končí však úlevným konstatováním, že pravda přece jen byla odhalena.

O peripetii Sofoklova Krále Oidipa vhodně připomněl Frank Tetauer : "To je peripetie v nejvlastnějším slova smyslu, neboť je to vlastně několik následujících, jeden z druhého vyplývajících obrátů a změn z bolesti v radost a z úlevy v hrůzu a propast beznaděje. Je to vlastně celá hrůza peripetií, kterými jsou uvolněna všechna stavidla hrůz a desů, takže následující katastrofa je jen jejich nezbytným důsledkem."¹⁾

V. K A T A S T R O F A

a) Posel (Exangelos) přináší zprávu o tom, co se událo v paláci: Iokasté se oběsila, Oidipús si zlatými sponami z jejího roucha vypíchal oči.

b) Otevírá se brána. Vstupuje zkrvácený Oidipús. Zaznívajíc jeho nářky. Na otázku náčelníka sboru, jak měl odvalu se oslepit, odpovídá Oidipús: na nic sladkého se nemůže již dívat, ani rodičům by se nechtěl v podsvětí dívat do očí. Nejraději by ztratil i sluch. V patetickém projevu rekapituluje svůj život a prosí Thébany, aby ho vyhnali ze své země.

1) Frank Tetauer, DRAMA A JEHO SVĚT (Praha, Melantrich, 1958), str.75.

c) Náčelník sboru připomíná Oidipovi, že se blíží Kreón, nynější vládce. Oidipús žádá Kreonta, aby jej poslal do vyhnanství. Kreón však se rozhodl požádat boha o radu, zčali má být Oidipús vypovězen. Posledním přáním Oidipovým je, aby Kreón pohřbil Iokastu a jeho aby nechal žít v Kithairónu. Synové jsou muži a postarají se o sebe sami. Dcery by chtěl ještě obejmout. Kreón je dá přivést. Oidipús promlouvá k dívkám, všele je doporučuje Kreontově ochraně a končí přáním štěstí pro ně. Kreón mu dívky odejme.

d) Závěrečná slova - několik veršů. Nevíme, zdali je pro-
nější sbor nebo Oidipús. Ve Stiebitzové překladě promlouvá k Thébanům Oidipús. Poukazuje na svůj osud: kdysi stál tak vysoko a nyní byl sražen v bídu. Nikdo smrtelný nemůže být před svou smrtí veleben jako šťastný.

WILLIAM SHAKESPEARE

HAMLET KRÁLEVIC DÁNSKÝ

Podkladem pro rozbor tohoto dramatu je překlad
E.A. Soudka (Třetí, přepracované vydání, Praha 1950).

Tragédie Hamlet představuje netoliko vrchol Shakespeara-
va díla, ale zaujímá jedno z prvních míst světové dramatiky
vůbec. Myslitelé několika století znepokojovala filosofická
podstata Shakespeareovy hry, estetikové se snažili určit její
umělecké kvality. Každá doba hledala svůj přístup k Hamleto-
vi a snažila se drama interpretovat - ať už slovním výkladem
nebo inscenací - v duchu svých myšlenek a pocitů.

O proměněch syžetu této hry, o proměnách hamletovského
tématu před Shakespearem, o genezi Shakespeareovy verze, o pro-
blémech textologických byly napsány tisíce studií. Tento otáz-
kám se zde vědomě vyhýbám. Odkazuji v tom směru na dvousvazko-
vé dílo Františka Chudoby Kniha o Shakespeareovi.

Soustřeďuji pozornost jenom na ideové-uměleckou výstavbu
Hamleta, této jedinečné tragédie, tak jak ji můžeme poznat na
základě Saudkova překladu. Neboť i překlad je jistou interpre-
tací originálu a zrcadlí se v něm nejen individualita jeho pů-
vodce, ale i atmosféra doby, za níž vznikl.

Vznik tragedie Hamlet, králevic dánský

Podle názoru anglického badatele E.K.Chamberse byl Hamlet napsán a poprvé inscenován v letech 1600-1601. Tiskem vyšel ve zkráceném a znehodnoceném textu r.1603. Text, který je otiskován v dnešních vydáních Shakespearovy tragédie, vznikl kombinací znění v tzv.kvartovém vydání z r.1604 a znění v tzv.vydání foliovém z r.1623.

Byla tedy tragédie Hamlet napsána v alžbětínské, renesanční době a nese na sobě ve svých myšlenkách, názoru na drama a koneckonců i ve své výstavbě pečeť této energické, bouřlivé a rozporuplné epochy.

Idea hry

Shakespearova tragédie Hamlet je dílo širokého myšlenkového záběru. Dramatik v něm nadhodil otázky filosofie dějin, státu, metafyzické otázky o životě a smrti, etické problémy, týkající se člověka jako jednotlivce, jeho vztahu k rodičům, k ženě, k přátelům, i mnohé problémy psychologické.

Idea tragédie je neodlučitelně spjata s hlavní postavou Hamletem. Ani jedno dílo světové literatury nevyvolalo takové množství rozporných výkladů jako toto drama Shakespearovo. Hamletova osobnost byla vysvětlována z hlediska náboženského, politického, filosofického, psychologického. Charakter, vytvo-

řeny Shakespearem v tak impozantní mnohostrannosti, přímo vybízel k výkladům nejrozmanitějším; není možno je zde ani letmou zmínkou připomenout. K těm, kdož se hluboce zamýšleli nad charakterem hry Hamlet a jejího hrdiny, patřili autoři takové velikosti, jako jsou J.W.Goethe, V.G.Bélinskij, I.S.Turgeněv, A.France a mnozí další, včetně vědců - badatelů Shakespearologů.²⁾

Z našeho stanoviska dala by se idea Hamleta stručně vyjádřit takto: Jde o tragédii hrdiny, který povstal proti všemocnosti zla. Hamlet neorganizuje všeobecnou vzpuru proti záporným jevům ve společnosti, naopak: stojí osamocen. Proto se mu zdařil jenom dílčí úkol - odplata na vrahu jeho otce. Cesty a prostředky zápasu proti sociálnímu zlu Hamlet nenalezl. Podal však příklad toho, že s nesváry je nutno nesmiřitelně bojovat, pádný příklad toho, že jenom v boji se zlem můžeme osvědčit svůj humanismus.

Děj tragédie

Osou děje tragédie Hamlet je královský syn, jehož otec byl zavražděn svým bratrem a jehož matka se provdala za vraha. Jádrem konfliktu je střetnutí úspěštilého prince s nemravným prostředím dánského dvora (všele s králem Klaudiem).

2) Stručný přehled názorů kritiků a literárních vědců o Hamletovi podává A. Anikst ve svém doslovu k ruskému vydání Shakespearových dramát. Český překlad Anikstovy stati je ve skriptech University J.É. Purkyně nazvaných Doslovy k dramátům W. Shakespeara. Díl první, Praha 1964.

Vyzván přáteli, setkává se Hamlet v noci na hrabcích s Duchem svého zemřelého otce. Dozví se od něho, že otec zavraždil jeho vlastní bratr Klaudius, nynější král. Hamlet si ce to tušil, chce si však sdělení Duchovo prověřit.

Hamlet miluje Ofelii, dceru kancléře Polonia. Když mu Ofelie z otcova návozu vrací listy a odříká schůzky, Hamlet toho využije a začne předstírat šílenství ze zklamané lásky. Tento stav mu totiž dovoluje zakrýt před králem provedení úmyslu, který pojal: zosnovat dílo spravedlnosti. Král, už dříve znepokojený princovou zasmušilostí, nevěří Poloniovu výkladu, že Hamlet se pomátl z neopětované lásky. Pověří Hamletovy přátele ze studií Rosencrantze a Guildensterna, aby prozkoumali příčiny Hamletova změněného chování. Hamlet však úkol svých bývalých druhů prohlédne.

Zpráva, že na zámek Elsinor zavítali herci, přivede Hamleta k myšlence, aby dal uspořádat divadelní představení, v němž se předvedá zločin podobný tomu, jaký spáchal Klaudius na svém bratrovi, a aby tím zaútočil na Klaudiovo svědomí. Král se útekem z představení prozradí jako vrah Hamletova otce.

Klaudius je drcen výčitkami svědomí ze spáchaného zločinu. Hamlet měl příležitost zabít krále, když dlel na modlitbách. Neudělal to však. Zato v matčině komnatě probodl slídícího Polonia.

Po tomto Hamletově činu Klaudius už neodkládá provést svůj úmysl a posílá Hamleta do Anglie. Rozencrantz a Guildensternem prince na cestě provázejí. Hamlet má být tajně sprovoden se světa. Hamlet však se z plavby do Anglie šťastně vrátí, když byl předtím poslal pod katovu sekyru své proradné přátele.

Zatím se z ciziny vrátil Poloniův syn Laertes. Dověděl se o záhadné smrti svého otce a je rozhodnut pomstít se krá-
li, kterého obviňuje ze smrti svého otce. Klaudius však chyt-
ně obrátí Laertův hněv proti Hamletovi.

Ofelie žalem zešílela a utonula. Hamlet spatřil na hřbi-
tově Ofelinin pohřeb. Rozčillen příliš okázalým pláčem Laerto-
vým, vrhá se za Laertem do Ofelinina hrobu. Dojde mezi nimi ke
rvačce. Hamlet však brzy lituje, že se dal takto strhnout -
poznal v Laertovi bytost sobě blízkou.

Klaudius se doví, že Hamlet se vrátil z Anglie. Rozhodne
se Hamleta odstranit. Přemluví Laerta, aby se bil s Hamletem
v souboji. Princ padne pod Laertovým končím, ale také Leer-
tes zahyne ranou Hamletovou. Král dal totiž Laertův končíř
napustit jedem a při souboji si oba protivníci zbraně vymění-
li. Hamlet stačí předtím probodnout ještě Klaudia; Hamletova
matka se napije otráveného vína a zemře.

Z válečné výpravy vrací se Fortinbras, norský králevic,
jehož volbě za vladaře dal Hamlet před svou smrtí hlas. Po-
kloní se Hamletovu zápasu a dá ho s poctami pohřbít.

Postavy tragédie

Hamlet

Shakespeare podal obraz Hamletova charakteru v takové
mnohostrannosti a umělecké poimanivosti, že zobrazení té-
to postavy můžeme považovat za největší úspěch dramatika.

Jde o postavu nadmíru složitou; v průběhu několika

staletí bylo podniknuto mnoho pokusů o její osvětlení.
Pokud jde o nejrozmanitější výklad Hamletovy povahy, ne-
míníme je zde připomínat. Odkazujeme v tom ohledu na 2.
svazek díla Františka Chudoby Knihy o Shakespearovi
(Praha 1943).

Úvodem Hamletovy charakteristiky třeba zdůraznit, že
"Hamlet je jediný Shakespearův tragický hrdina, který si
uvědomuje své tragické předurčení a jeho nevyhnutelnost,
která není dána ojedinělými příčinami, ale vyplývá ze zá-
kladních počmínek současného života." 3)

František Chudoba správně konstatoval, že základního ji-
ného hrdinu nenaplnil Shakespeare "tolika rozpory mezi
srdcem, rozumem a prostředím jako právě tohoto váhavce,
jenž tak často přemýšlí, jak a kdy by vykonal pomstu,
k níž ho zavázal otcův duch, ale pak jedná z okamžitého
vnuknutí". 4)

Právě spojení síly a slabosti, rozhodnosti a váhavos-
ti vytváří vnitřní dialektiku Hamletovy osobnosti. Zápas,
který se v princovi odehrává, nesvědčí však o jeho slabosti,
nýbrž je projevem disharmonie v jeho myslí, projevem toho,
co se obvykle nazýválo "hamletovštinou". A ještě něco:
Chudoba případně poznamenal, že Hamlet je "člověk nařadný
zvláštní obraznosti, kterou proniká za čin dříve, než jej
vykoná, a domýšlí se předem jeho důsledků nebo si vybásnu-
je nové příležitosti k činu, jež právě odložil." 5)

3) V.S. Kěmėnov, Statí o umění (Praha 1956, str.144).

4) Knihy o Shakespearovi, díl I (Praha 1941, str. 649).

5) Knihy o Shakespearovi, díl II (Praha 1943, str.554).

různá je, že Hamlet po každém monologu, který zrcadlí jeho váhavost před činem, podniká nový krok.

Hamlet je vzčeláný mladý muž vysoké intelektuální úrovně. On nejsprávněji hodnotí podstatu situací v dramatu a pohotově na ně reaguje. Nestačí mu výzva Ducha zemřelého otce, dává uvést hru o zavraždění krále Gonzagy a teprve po ní získává jistotu a rozhodně jedná. Hamlet je myslitel a jeho promluvy obsahují mnoho znamenitých postřehů, duchaplností a sarkasmů. Hamlet rád zevšeobecňuje; to, co vidí na jednotlivcích, přenáší na větší celek. Když odsuzuje matku, že se tak záhy po manželově smrti provdala za svého švagra, pronese: "Křehkosti, tvé jméno je žena!"

Hamlet je ovšem také bytost značně senzitivní, schopná velkých citů. Nemí to jenom chladný analytik rozumový. Prožívá hluboký smutek nad smrtí milovaného otce, nenávidí ke smyslnému strýci - vrahovi, bolest nad jedním matky. Ale Hamlet trpí též krizí společnosti, ve které žije a jejímiž základními vlastnostmi jsou úpadek intelektu, sobectví, bezcharakternost a omezenost.

Melancholie obestřela Hamletovu mysl dávno předtím, nežli se setkal na hradbách s Duchem. Hamlet žije na Klaudiově dvoře osamocen; jediným člověkem, jemuž plně důvěřuje, je Horacio. Ale také jemu svoje plány jenom svěřuje, neukládá mu žádný úkol.

Hamlet prošel duševním vývojem. Do ukončení "pasti" na Klaudia - představení herců - byl v něm jenom smutek a zoufalství, ironické šlehy čonnělého blázna, vrhané do očí lidem u dvora. Nyní nastal čas pro činy. Výsledné filosofické stanovisko, k němuž se Hamlet protrpěl, shrnul do věty:

"Být připraven je vše." Život nebo smrt, obojí je neznámé; nutno vzít to, co přijde - toto myšlenkové poselství odevzčává nám Hamlet před rozhodnou scénou souboje s Laertem.

Princův konec je tragický. Svého vysokého cíle - zničit zlo v dánské říši - nedosáhl. Jenom uspěl v dílčím úkolu: splatil zločin Klaudiův. Statečný příklad Hamletův a jeho štafeta nesmiřitelnosti vůči zlu však nemizí, putuje dále a inspiruje vždy nová a nová pokolení.

Horacio, Hamletův přítel

Věcný, klidný, rozvázný a pevný muž, jehož se nedotkla vášeň a který dovede mlčet. Horacio je statečný: nebál se oslovit Ducha Hamletova otce. Princ nazývá Horacia svým milým přítelem; studovali spolu ve Vitemberku.

Horacio plní v dramatu jisté funkce. Na počátku tragédie sděluje strážcům hradu a tím i obecnstvu fakta ex pozice, která je nutno znát pro pochopení zápletky. Ale v Shakespearově textu nacházíme nesrovnalosti. Při prvním setkání nemůže Hamlet Horacia poznat, tak je překvapen, že se jeho přítel objevil na Elsinoru, a poučuje Horacia o dánských mravech a zvycích (I.obraz, 4.scéna). Ale na počátku dramatu týž Horacio se ukazuje tak čokonale obeznamen a poméry na dánském dvoře, že vypravuje strážcům hradu o tom, co se šeptá o Hamletově otci, o norském princovi Fortinbrasovi.

Později vystupuje Horacio jako Hamletův důvěrník. Princ mu sděluje skutečnosti, které musí čtenář nebo divák

znát, aby rozuměl průběhu děje (např. o dobrodružném návratu Hamleta z Anglie a o tom, jak Hamlet poslal dva své zradivší přátele na smrt. Horacio posledních výjevů je jiný nežli na začátku hry - zřejmě vyspěl. Před bojem s Laertem svěřuje mu Hamlet svoji temnou předtuchu. Horacio vybízí přítele, aby ji nebagatelizoval.

Na konci dramatu má Horacio za úkol vypravovat Fortinbrasovi podrobnosti Hamletova zápasu, a znovu tedy plní funkci pro dramatika neocenitelnou.

Shakespeare dal Horaciove osobnosti živou přesvědčivost a sympatickou lidskost, v jeho postavě oslavil ideální přátelství - tím vším zastřel onu "výpomocnou" funkci Horacia ve struktuře tragédie.

Marcellus, Bernardo, důstojníci, Francisko, voják

Jsou to vesměs postavy z expozice hry. Dobře si uvědomují prohnalost králova režimu, na stráží kritizují poměry ve státě, sympatizují s Hamletem a nevyzradí ho, ale aktivního odporu proti Klaudiově vládě schopni nejsou.

Duch Hamletova otce

V prvním dějství vidí Ducha řada postav na hradbách. Duch vede dlouhý dialog s Hamletem. Jeho závěrečná slova zaznívají z hlubin. Ve scéně Hamleta s královnou vnímá Ducha jenom Hamlet.

V exponování Ducha se neprojevuje Shakespeareova víra v nadpřirozené bytosti (občobně vystupuje duch Banka v tragédii Makbeth, v níž dramatik nadto uvedl ještě čarodějní-

ce). Shakespeare udělal všechno, aby diváka přesvědčil o realnosti těchto fantastických bytostí. Když Horacio praví, že víra a chování Ducha je nad jeho rozum, odbývá ho Hamlet slovy:

"Tak o tom nerozumuj! Více, věř,
Je toho na zemi a na nebesích,
než se vám rozumářům ve snu zdá!"

V dramate ztělesňuje Duch Hamletova otce myšlenku spravedlnosti, která volá po tom, aby byl zločin potrestán.

Klaudius, dánský král

Hamletův strýc a otcím, hlavní Hamletův protihráč. Je to zločinný uzurpátor královské moci, který ji obžerně také užívá. Vlady se zmocnil za pomoci ochotných příslušníků vyhytralým způsobem. Změna proběhla hlače a Klaudius jí dovedl dát formu do té míry legální, nebo naoko legální, že ani vyděšení Hamleta z nástupnického práva nevzbudilo v zemi odpor. Všechno svoje konání ospravedlňuje Klaudius poukazem na to, že pečuje o blaho státu.

Také svoje nezákonné dojednání na trůn zdůvodňuje takto ("čimž také vašich /jsem uposlechl rad, kdož s ochotou/ jete stáli při nás."). Klaudiův úvodní projev ke shromážděným dvořenům v trůnním sále je naplněn medovými slovy na všechny strany. Klaudius si uvědomuje, že musí všemožným způsobem zakrýt bratrovraždu, která zůstává dosud utajena. Přes dosavadní úspěch svých postupů není si však jist svým postavením. Nadto za hranicemi Dánska čeká norský Fortinbras na sebemenší projev slabosti. Klaudius chytře řeší tuto situaci diplomatickou cestou: dopisem norskému

králi, jímž povoluje průchod jeho vojsk dánským územím při výbojně válce proti Polsku. Klaudius využívá rozsáhlé síť špehů. Je to zkušený, hladký intrigán, při svém jednání nesnadno přistizitelný. Charakter ani zevnějšek tohoto muže, smyslného a se slabostí pro okázalost vlastních činů, se ovšem zdaleka nevyrovná charakteru a osobnosti předešlého krále.

Klaudius je bystrý psycholog. Jak by neprohlédl Hamletovo předstírané sílenství! Pocit, že vedle něho žije někdo, kdo zná jeho zločin, naplňuje krále neustálým neklidem. Klaudius je rozhodnut co nejdříve se Hamleta zbavit. Poloniova smrt je mu vítaným podnětem k tomu, aby s poukazem na ni deportoval prince do Anglie. Dovednost jednat s lidmi, psychologický přístup k nim osvědčil Klaudius i tím, jak dovedl obrátit Laertův hněv proti svému odpůrci Hamletovi.

V průběhu děje dramatu neprochází Klaudiův charakter vývojem; jencm se postupně odhalují vladařovy povahové rysy.

Gertruda, dánská královna, Hamletova matka

Na začátku hry nacházíme Gertrudu po boku jejího druhého manžela, jemuž oddané naslouchá. Je přesvědčena, že všechno, co se v jejím životě událo, nutno brát jako něco, co "každému se stane". Hamletovu bolest považuje za přehnanou.

Gertruda je žena intelektuálně mlká, a nadto neupřímná. Kolísá mezi smyslnou láskou ke Klaudiiovi, aniž si zcela uvědomuje morální profil tohoto muže, a mezi láskou k syno-

vi. Ale je to Hamlet, kdo jí přichází na mysl, když pokrývá mrtvou Ofelii květy, a je to Hamlet, komu jako po slednímu připíjí na zdraví.

Polonius, nejvyšší komoří

Typ tzv. reálného politika, který se smiřuje s denou skutečností bez jakýchkoli mravních výhrad. Byl to právě on, kdo po smrti starého krále dovedl odhadnout, kam povane vítr, a kdo podpořil Klaudia proti oprávněným nárokům mladého Hamleta. Nedá se předpokládat, že by Klaudiovi pomáhal k vraždě; na to je Polonius příliš opatrnický. To, co dělá, koná z přesvědčení, že je to nezbytné pro dobro státu. V rozmluvě s Reynaldem, kterého posílá za Laertem, odhaluje svoje chytrácké a pletichářské ledví.

Polonius je starostlivým otcem, je to předchůdce opatrnických i vypočítavých měšťáků, jak je ve velké míře přinese budoucí vývoj společnosti. Příznačné pro něj jsou rady, které uštěďruje Laertovi před odchodem do ciziny, souhrn to oportunnosti a filistrovství. Ve svém chování k dceři má Polonius mnoho společného s Kapuletem (z tragédie Romeo a Julie); je na oko žoviální, vpravdě však kuplíř, který nese na trh čistou lásku Ofelie k Hamletovi. Princ ho plným právem přirovnává ke koňským handlířům. Tento čachrář, jemuž cíl posvěcuje temné prostředky, umírá při službičkování králi jako "trapný čipera".

Ale Polonius, první Klaudiův ministr, má ještě jiné rysy - je samolibý, senilně upovídaný, ve výstupu s Reynaldem ztratí dokonce nit hovoru. Řapouškuje jakési pravdy, které načerpal v mládí za studia na universitě.

Vidím kus uměleckého mistrovství Williama Shakespeara v tom, že dovedl v Poloniovi plasticky ukázat jinou tvář zla, nežli je ono zlo strašné, představené Klaudiem. Polonius má rysy směnnosti a jisté bodrosti; tím však po-doba zla, které je představitелеm, ještě více vystoupí do popředí a odhalí svoji zvrátnost.

Reynaldo

Stojí ve službách Poloniových. Je to mravy a jednáním zmenšená fólie svého pána. Nemí divu, že vždycky uhodne, co si jeho pán přeje.

Laertes

Vyrostl v dobře situované rodině Poloniové. Těší se králově přízni. Podobně jako jeho otec navykl si brát věci takové, jaké jsou. Má něco z Poloniova mudrlantství; ukazuje se to v tom, jak čává řečy své sestře Ofelii a jak jí varuje před Hamletem. Takového poznáváme Laerta na začátku dramatu.

Svým osudem je Laertes Hamletovým dvojníkem - také jeho otec byl zabít, ale jemu nadto zesílela a zemřela milovaná sestra. Ve srovnání s Hamletem je ovšem Laertes postava duševně nesložitá.

Podruhé setkáváme se s Laertem na konci hry. Tento sebejistý kavalír se dovídá o smrti svého otce a začne jednat bez přemýšlení a bez zábran. Při uskutečňování pomsty si prostředky příliš nevybírá. Napřed se žene proti Klaudiovi, ale stačí málo a uzavírá s ním hanebnou úmluvu na

zavraždění Hamleta.

Jedno však Laerta ctí: nedokáže se stavět přátelsky vůči tomu, koho nenávidí. Na Hamletovu nabídku smíru před sebou odpovídá zdvořile, ale chladně. Teprve několik okamžiků před smrtí Laertes celou osnovu zločinů prohlédne a projeví se ve své lidské podstatě.

Ofelie

Tato Poloniova dcera má neskonalou čistotu a něhu srdce i bezprostřední hluboce prožitý vztah k přírodě. Bez odmluvy, žel, poslouchá rad a příkazů otce, ale také svého bratra Laerta. Trpností liší se od většiny Shakespearových dívek, jako je Julie, Rosalinda, Blažena, Viola, Demona, které jsou samostatnější, smělejší a podnikavější. Slepá poslušnost otci způsobila, že se Ofelie stala jeho nástrojem v piklech proti Hamletovi.

V princí, jehož překotné myšlení nestačí sledovat, vidí Ofelie ztělesnění nejlepších vlastností lidských. Když poznává, že to, k čemu se upjala veškerou horoucností své lásky, je spáleno šilenstvím, a když pozbuje také svoji druhou životní oporu - otce, nemá, osamocena uprostřed královského dvora, síl žít, ztratí rozum a hyne jako tragická oběť krutého prostředí.

Voltimand a Kornelius, dvořané

Ve všem, jak sami zdůrazňují, osvědčují Voltimand a Kornelius svoji věrnost králi Klaudiovi. Proto král právě tyto dvořany pověřuje úkolem, aby donesli jeho poselství

norskému králi, strýci Fortinbrase, který se dal na cestu výbojů.

Rosencrantz, Guildenstern, dvořané

Tito šlechticové vystupují v dramatech jako dvořáti, tak jsou si podobní ve své zradě. Patřili kdysi k Hamletovým spolutáborům. Ale za úplatů jsou schopni dělat cokoli. Představují větší zlo než lidé druhu Polonia, který omlouvá svoje konání poukazem na obecné blaho. Slídit a poslouchat za závěsem je hanebné. Ale vědomě zrazovat přítele je neodpuštělný zločin - a takto jedná Rosencrantz a Guildenstern. Z toho důvodu jsou v dramatech mimo Klaudia jedinými, koho Hamlet vědomě poslal pod sekýru katovu.

Osrik, dvořan

Komicky nadutý a utlačovaný králov posel, který přinesl Hamletovi výzvu k souboji s Laertem. Plytvá frázemi a blýská se cizími slovy. Hamlet ho nazývá komárem.

Skupina herců (včetně s Prvním hercem)

Jejich scéna "divadla na divadle" usvědčí Klaudia z vraždy lývalého krále. Hamlet s nimi jedná velmi přátelsky, neboť, jak praví Polonia, "herci jsou trest a zkrácená kronika doby."

Dva hrobníci

Jsou zobrazení diferencovaně: první je starší a bystřejší, klade druhému hádanky, je duchaplný a muž ostrého

jazyka, také si posílá druhého do hospody pro občerstvení. Oba vědí, že pání jsou páni a že to mají zažíva i po smrti lepší nežli obyčejný lid.

První kněz

Stroze zastupuje názor církve, že sebevrah nemůže být pohřben v posvěcené zemi. Jenom rozkaz, "jenž ohnul řád", způsobil, zdůrazňuje kněz, že se Ofelii dostalo "poctivého" pohřbu, který jí nepřislúšel.

Fortinbras, norský králevic

Fortinbras býval vykládán různě. Jednou se v něm viděl krutý, bezohledný dobyvatel. Jindy se jeho válečné tažení považovalo za malicherné. Sám Chudoba mluví o Fortinbrasově povrchnosti a o lesku "pouhého vnějšího činu".⁶⁾

Domnívám se však, že žádný z těchto výkladů není právoplatný Shakespearovu. Vždyť je to umírající Hamlet, kdo praví k Horaciovi: "Leč prorokují, dánským králem zvolen, že bude Fortinbras; svůj mroucí hlas mu dávám."

Kdybychom se postavili na stanovisko, že Fortinbras je bezohledný dobyvatel a krutý uchvatitel, vyznělo by drama o králevici dánském zcela černě, asi ve smyslu: Hamlet jednoho darebáka zabil a druhý darebák na jeho místo nastoupí. Ideově takto promlouvala inscenace tragédie Hamlet v Brně r.1963 (režisérem byl kvžen Sokolovský). Ale pravdu

6) František Chudoba, Knihy o Shakespearovi, II.díl, str.562.

nemá ani Chudoba. Jak by mohl duch tak veliký a prozíravý, jako je Hamlet, dát svůj hlas povrchnímu a výlučně za vnějším leskem se ženoucím Fortinbrasovi? Anebo: bylo to opravdu nejmenší zlo, které mohl Hamlet zvolit, do dna poznáv zkaženost dánského dvora?

Některé rysy výstavby tragédie Hamlet

Propojení hlavní a vedlejší linie děje

Hlavní linie děje tvoří střetnutí prince s hanebným prostředím Klaudiova dvora. Obě bojující strany (Hamlet, podporovaný přítelem Horaciem a provázený sympatiemi velitelů stráží Darnarda a Marcele, na jedné straně a Klaudius s celým dvorem a svými služebníky na straně druhé) vedou zápas podle všech pravidel vojenské strategie a taktiky.

Shakespeare dosahuje narůstání napětí v ději postupným zesilováním akcí každé z bojujících stran. Král Klaudius staví proti Hamletovi nejdříve Polonia, pak Rosencrantze a Guildensterna a po nich Ofelii. Následuje nejtěžší zkouška pro Hamleta - scéna u matky. Rozhodujícím utkáním obou stran je boj Laerta s Hamletem otrávenými kordy.

Dramatické napětí roste v té míře, jak jsou postavy - někdy nezávisle na svém přání (Ofelie, Laertes) - vtahovány do zápasu a jak se jejich osudy navzájem kříží. Každou novou

etapu děje provází změna v situaci nebo náladě Hamleta. Napětí je probouzeno a stupňováno očekáváním, jaký bude další Hamletův krok, jak se princ vyrovná s komplikacemi, které vznikly v jeho vztazích k ostatním postavám. Postupně, jak se děj rozvíjí, stahují se dramatická střetnutí v uzel stále užší.

Každá z postav (především Klaudius, Getruda, Polonius, Ofelie, Laertes, Fortinbras, ale koneckonců i Rosencrantz a Guildenstern, Duch a hrobníci) žije svoje samostatné drama. To vytváří pro čtenáře nebo diváka pocit mnohostrannosti a hloubky z Shakespearova zachycení života.

Hamletova osobnost je svorníkem těchto dílčích linií. Způsob jak Shakespeare dosáhl toho, že se osudy všech lidí v dramatech zobrazených protínají v osobnosti Hamleta, že se jejich dílčí příběhy vlévají jako přítoky do řečiště hlavního děje - děje spjatého s Hamletem, svědčí o dramatikově správném uměleckém mistrovství.

Tragická ironie

Životní okolnosti způsobily, že Hamlet, ačkoli vystupuje jako mstitel zavražděného otce, sám usmrtil otce Laertova a Ofelina. V katastrofě dramatu se Hamlet omlouvá Laertovi, ale ten ho vzápětí smrtelně zraní, aby také sám zahynul - vlastní jedovatou zbraní, která se dostala při výměně kordů do rukou Hamletovi. Královna připíjí Hamletovi na zdraví a hyne vínem, které mělo otrávit Hamleta.

Momenty uvolnění a smích v tragédii

Hlavní postavy dramatu Hamlet procházejí neočekávanými změnami a zvraty; musejí reagovat na všechno, co se odehrává okolo nich, a proto jsou zachyceny v pohybu. Tak zkušební dramatik, jako byl Shakespeare, přirozeně věděl, že zimníčně rychlý běh událostí a střetnutí musí být pro diváka vyvážený chvílemi odpočinku, chvílemi poměrného klidu v ději. Takovou funkci v dramatu plní např. výjev setkání Hamleta s herci a Hamletova slavná exhorta o herectví.

V tragédii Hamlet se objevují také scény, v nichž zaznívá smích, byť tu jde o smích hořký. Je to především ve výjevu hrobníků. Oba hrobníci se málem dostali do sporu o to, zdali se patří, aby Ofelie byla pochována podle křesťanského mravu. Hovor obou hrobníků je drsně pozemský a kontrastuje se smutnou situací Ofelie pohřbu, který následuje bezprostředně poté. Trpce veselá píseň prvního hrobníka o mládí, které milovalo dívky, stojí v kontrastu s Hamletovým žalem. Podobně nese v sobě ráz hořkého humoru dialog okolo lebky šaška, který kdysi obveseloval králův dvůr a houpal Hamleta na kolenu. Hamletův rozhovor s dvořanem Osrikem má charakter ironického výsměchu vši nafintěné bezcharakternosti.

Osvícenství považovalo scénu s hrobníky za znesvěcení tragédie. Podle klasické poetiky musí být tak vznešený dramatický druh, jako je tragédie, stylově čistý, nic protikladného (tedy ani humor) nemá narušovat jeho uměleckou velebnost.

My však víme, že Shakespeare neuložil komické výstupy do tragédie Hamlet z nouze nebo nějakým nedopatřením, nýbrž právě proto, že chtěl zachytit skutečnost v celé její plnosti, v dialektickém sepětí života a smrti, žalu a smíchu.

Princip zdvojení

Shakespeare využívá v Hamletu velmi dovedně principu zdvojení, který dovoluje jevy, postupy, osoby konfrontovat. Dvojí je kolize hry: vnější konflikt (Hamlet proti králi) a vnitřní konflikt v princovi samém. V Shakespeareově tragédii nacházíme paralelní postavy. Hamlet - Laertes, Rosencrantz-Guildenstern, dva hrobníci. Je tu exponován dvojitý druh šílenství; předstíraného (Hamlet) a skutečného (Ofelie). Stejně rady dává Ofelii, jak se má chovat k Hamletovi, bratr a krátcenato otec. Polonius dvakrát slídí za Hamletem, jednou za účasti krále, podruhé sám. Dvojitý léčka: Klaudiova a Poloniova na Hamleta prostřednictvím Ofelie; Hamletova na krále uspořádáním představení. Dvojitý případ patolizalství zastupuje Polonius a Osrik; oba ve svém poníženém službičkování naoko souhlasí s Hamletem ve všem, co říká - první, když Hamlet mluví o tvaru oblaku, druhý, když Hamlet nadhazuje otázku, zdali je v sále horko nebo chladno.

Hamlet - drama otevřené formy

Děj tragédie Hamlet se odehrává na velkém počtu dějišť, místně od sebe vzdálených. Máme dojem, jako by Shakespeare

mýslil spíše nežli na provedení divadelní na provedení filmové. Obdobně je tomu s uplatněním dramatického času. Ani zdaleka nemůžeme tu mluvit o nějaké dramatické snaze děj časově soustředit.

Aby však množství lidí, výjevů a dějů nevyznělo jako amorfní tříšť, sepjal Shakespeare, jak víme, všechny postavy a události jednotným poutem - ústřední postavou hrdiny Hamleta.

Č a s

Více nežli v kterémkoli jiném dramatu můžeme v Hamletu sledovat rozdíly mezi časem reálným a dramatickým. Hlavním rysem Shakespeareovy práce s časem je, že autor žene dramatický čas rychle kupředu.

Abych doložil toto tvrzení, uvedu jeden příklad - hned 1. výjev prvního dějství. Děhem jednoho divadelního výjevu uplyne asi 6 hodin času reálného. Můžeme sledovat čtyři fáze času dramatického. Na počátku výstupu Franciska a Bernarda byla půlnoc. Když vystoupí Duch, je jedina hodina po půlnoci. Uprostřed výjevu kokrhá kohout - jsou asi čtyři hodiny ráno. Na konci výjevu nastalo jítro, Horacio mluví o noci jako o něčem, co minulo!

Shakespeare tedy nakládá s dramatickým časem velmi svobodně, především ho jak jenom je to možné zrychluje. Divák alžbětinského divadla přijímal konvenci, kterou mu nabídl dramatik, zřejmě bez zábran.

Sledujeme-li plynutí času během celé hry, shledáme, že

Shakespeare jako by uplatňoval dvojí míru pro čas: krátkou a dlouhou.

Na začátku děje odchází Voltimand a Kornelius s poselstvem ke králi Norů. Toto poselstvo se v druhém dějství vrací se zprávou, že Norové obrátí směr svého tažení na Polsko. S Fortinbrasovou výpravou se setkáváme ve čtvrtém obraze čtvrtého dějství. Na konci hry se Fortinbras vítězně vrací. Všechny tyto události předpokládají značné časové období. Rozhodně několik (čtyřicet) měsíců. Souběžně s děním okolo Fortinbrasovy výpravy sleduje divák další členění času. Laertes odjíždí do Francie - na tehdejší dobu to nebyla cesta krátká. V prvním výjevu druhého dějství posílá Polonius Reynalda za Laertem s penězi. Předpokládáme tedy, že mezi oběma dějstvími uběhl delší časový interval, Laertův návrat ve čtvrtém dějství prodlužuje čas děje hry o celé měsíce. A dále: při Hamletově údajném zešlání píše Klaudius do Francie pro Rosencrantze a Guildensterna; i v tomto případě uplynul do jejich návratu delší čas. Konečně musíme vzít v úvahu i Hamletovu cestu do Anglie a jeho návrat.

Na rozdíl od těchto faktů najdeme v dramatu údaje, které svědčí o tom, že děj se odehrál v době velmi krátké, během několika dnů. V tomto případě můžeme sledovat autorovu tendenci ke zrychlování času. Na počátku hry odchází Horacio s oběma důstojníky za Hamletem tam, "kde po ránu ho najdou nejjistěji". Když se s nimi princ setká, osloví je "Dobrý večer". Nebo: Hamlet objednává od herců divadelní představení na "zítra večer" a v následující scéně mluví Rosencrantz o tom, že hra má být uvedena ještě "dnes večer". Hamlet, poslaný Klaudiem do Anglie, není ještě "ani dva dny" na moři a podarí se mu vyváznout. Nad Ofeliiným hroblem praví Klaudius

us Laertovi, že jeho chvíle přijde možná "ještě dnes". A v následující scéně přichází Osrik k Hamletovi se vzkazem, že se má setkat s Laertem dnes. Po návratu Hamleta z moře se hned druhého dne koná jeho souboj s Laertem. V průběhu posledního dějství dostihnou Rosencrantz a Guildenstern Anglie, ale také přijde z Anglie první vyslanec se zprávou, že oba jsou již mrtvi.

Vidíme tedy značné nelogičnosti v údajích časových, rozporů mezi časem fyzickým a časem dramatickým. Pro Shakespearovu hru je ovšem rozhodující čas dramatický. Aby si uvědomil disproporce mezi časem dramatickým a fyzickým, na to nemá člověk kdy.

M í s t o

Shakespeare nakládá s umístěním jednotlivých scén zcela svobodně: hned jsme na baště před hradem, hned v trůnním sále, hned v pokoji Poloniově, hned v komnatě královčině, hned na planině v Dánsku, hned na hřbitově. Vcelku se dějště změnilo v tragédii Hamlet dvacetkrát.

Řazení scén za sebou připomíná charakter filmových střihů. A filmové práci odpovídá volné střídání dějišť. Známeli inscenační principy alžbětinského divadla, víme, že pracovalo s fantazií diváků a nezdržovalo se jakoukoli představou scénérií na jevišti. Mnohdy stačilo vylíčit přírodní naladu v řeči postav. Tak např. ke konci prvního výjevu praví Horatio: "Jitro v sívorudém plášti / už kráčí rosou kopců na východě."

Atmosféra dění

Shakespeare byl příliš velkým dramatickým básníkem, než aby nezasedil jednáni postav do příslušné atmosféry. Uvedu několik příkladů. Když se zjevuje strašim Duch Hamletova otce, je mrazivá noc, v níž duje severák a jiskří hvězdy. Když čeká Hamlet na baště, až vystoupí Duch, zní v kontrastu k náladě prince fanfáry za scénou a hřmí výstřely z houfnic, znamená to, že vládnoucí král hoduje. Když Hamlet při rozhodujícím souboji s Laertem získá bod, troubí za scénou polnice a je slyšet střelbu z děl. Na konci dramatu čtyři kapitáni odnášejí mrtvého Hamleta a hudba hraje smuteční pochod, do něhož burácí střelba z děl; majestátnost situace je tak podtrhována i silným exponováním zvukové kulisy.

Jazyk tragédie

Podle Františka Chudoby má Hamlet celkem 3929 řádků. Z toho je 2718 blankversů (pětistopých veršů jambických nerýmovaných; v Saudkové překladu se střídají v blankversu verše desetislabičné a verše jedenáctislabičné. 136 řádků je řádků veršovaných a rýmovaných, jde především o písně (zpívá Ofelie a První hrobník). Ale v dramatu Hamlet je užito také prózy (1211 řádků); v próze mluví Hamlet s herci a s Prvním hrobníkem.

Řeč je diferencována podle společenského postavení postav, podle charakteru člověka, hloubky jeho vzdělání a stáří. Nejpůdněji projeví se tyto rozdíly srovnáme-li např. jazyk Hamleta (plný obrazů, tragického patosu a ironie, zejména v monologích), jazyk Polonia (např. v jeho naučených laertovi plný obecně platných floskulí, vyslovených v příslovích), jazyk Osríka (promíšený cizími slovy, které mají okolí ohromovat) a jazyk Prvního hrobníka (nesoucí rysy jeho zemitého mudrlantství). Přirozeně, že se jazyk - zejména u Hamleta - mění také podle dramatické situace a podle toho, komu jsou repliky mluvčího určeny. Nejbásnivější jsou napsány Hamletovy monology, rozlévající se do širokých period.

Kompozice Hamleta

Rozdělení tragédie Hamlet na dějství a výstupy není dílem Williama Shakespeara. První kvartové vydání nemělo vůbec žádné členění.

Obvykle dnes přijímané rozdělení tragédie Hamlet na pět dějství a na dvacet scén zavedl redaktor Shakespeareových děl N.Rowe ve vydání z roku 1709.

Zpravidla bývá Hamlet inscenován ve třech částech, ale někdy se inscenace rozděluje na části dvě. Konečné řešení tu patří režisérovi inscenace.

V našem rozboru budeme vycházet z rozdělení hry na pět dějství, jak je zachovává překlad E.A.Saudka.

I. E X P O Z I C E

P r v n í d ě j s t v í

1) Eleinor. Na baště před hradem.

Scéna má tyto části:

a) Důstojník Bernardo přichází kontrolovat vojína Franciska. Už heslo, které musí zvolat ("Ať žije král!") ironicky udává základní akord děje tragédie. Dovidáme se, že tloukla půlnoc a že dosud proběhla noc klidně.

b) Vystoupí Horacio a Marcellus. Když odejde Francisko, táže se Marcellus Bernarda: "Ukázalo se to zas?" Jestliže přečtím jsme se seznámili s místem a s dobou děje, nyní začíná vlastní děj. Horacio tvrdí, že Duch je plodem fantazie stráží.

c) Duch se v jednu hodinu po půlnoci objeví. Horacio osloví Ducha poprvé. Leč Duch se ubírá pryč. Když Duch odejde, praví o něm Horacio, že se zcela podobá mrtvému králi a že měl touž zbroj, jako když se zemřelý král měřil s králem Norů. Horacio vysvětluje, proč se všude tak horečně zbrojí. Morský Fortinbras chce vyrvat Dánsku kraje, které kdysi ztratil. Příchod Ducha je znamením blížících se hrůz. (Temná

předpověď toho, co se pak skutečně stane.) Horaciův výklad informuje diváky o tom, co musejí znát, aby pochopili další průběh děje; plní tedy funkci expozice.

d) Duch se vrátí. Horacio ho osloví podruhé a vyzve ho, aby promluvil. Tentokrát chtěl Duch odpovědět. (Gradace.) Ale zakokrhal kohout a Duch se vzdálil. Co by řekl? (Napětí.)

e) Horaciův a Marcellův výklad, proč se Duch objevil. Horacio rozhodne, že je nutno o setkání s Duchem informovat Hamleta.

2) Státní rada v trůnním sále

a) Král Klaudius poukazuje na smrt krále Hamleta a připomíná svůj brzký sňatek s jeho chotí. Posílá k norskému králi dvořany Kornelia a Voltimanda s poselstvím, aby zadřel svého synovce Fortinbrase před válečnou výpravou do Dánska.

b) Laertes se chce vrátit na studia do Francie. Polonius se za něj u krále přimlouvá. Král svoluje.

c) Studené chování Hamleta k novému králi. Klaudius ne schvaluje Hamletův záměr vrátit se na školu v itemburské a rád by přesvědčil Hamleta, aby zůstal v Dánsku. Je prý to hřích na mrtvém otci stále po něm truchlit. Hamlet uposlechnete teprve až matčiny prosby, aby zůstal. Král odejde hodovat.

d) První monolog Hamletův. Princova melancholie má svůj původ v rozhořčení nad chováním matky, která se vdala tak urychleně a za tak ubohého muže. "Křehkosti, tvé jméno je žena."

e) Přátelé oznamují Hamletovi, že viděli Ducha, a sdělují mu podrobnosti o tom, jak se Duch choval. Hamlet ji hned rozhodnut promluvit příští noc s Duchem. Zapřísahá přátela, aby mu zůstali věrni a aby to, co o Duchovi vědí, na dále smlčeli.

f) V malém monologu se Hamlet podivuje tomu, že Duch se objevuje ve zbroji. Poprvé mluví Hamlet, rozrušen, o zločinu: "Až dotud ticho, duše! Neboť zločin / se vyjeví, byť zasut lidským očím." (Napětí. Jaký zločin? Jak se vyjeví?)

3) Pokoj v domě Poloniově

a) Laertes vyhledá sestru Ofelii a označí Hamletovu přízeň k ní za "galantní hříčku". Snad Hamlet miluje Ofelii, ale "je to princ / a jeho vůle nenáleží jemu." Ofelie slíbuj bratrovi, že si jeho varování vezme k srdci.

b) Polonius žehná Laertovi na cestu a dává mu rady, jak se má chovat.

c) Polonius varuje Ofelii před Hamletem a zakazuje jí další styky s princem.

(Proti Laertovu napomínání gradace.)

II. K O L I Z E

Hamlet se stále zřetelněji přesvědčuje o Klaudiově vinně. Nemůže se však rozhodnout k pomstě.

A) Popud k hlavnímu ději

Na baště před hradem.

4) Hamlet, Horacio a Marcellus. Vystoupí Duch. Výstavba této poměrně krátké scény je velmi umná, nabitá děním.

a) Malá expozice. Je mrazivá noc. Bliží se půlnoc, král hýří. Zaznívají fanfáry a výstřely z houfnic.

b) Hamletova úveha : člověk vezme úhonu u soudu veřejnosti pro jedinou chybu. (Malá prodlewa.)

c) Výjev s Duchem, mistrně gradovaný. Hamlet oslovuje Ducha, aby pověděl, proč přichází a čeho si žádá. Rozebereme tento výjev podrobně.

- c₁) Duch kyne.
- c₂) Marcellus a Horacio k princí: Nechoďte za ním!
- c₃) Hamlet : Zde Duch nepromluví.
- c₄) Horacio: Nechoďte, princí!
- c₅) Hamlet : Čeho bych se bál?
- c₆) Duch kyne.
- c₇) Horacio brání Hamletovi, aby šel s Duchem. Líčí mu nebezpečí.

- c₈) Duch kyne.
- c₉) Marcellus : Nesmíte, výsoatí!
- c₁₀) Hamlet : Ty ruce pryč!
- c₁₁) Horacio k princí : Nechte se uprosit!
- c₁₂) Duch kyne Hamletovi.
- c₁₃) Hamlet : Stále mě volá. Pusťte, pánové!
- c₁₄) Hamlet se jim vytrhne a následuje Ducha.
- c₁₅) Zděšení Horacia a Marcella. "Něco je shnilého v tom našem Dánsku."
- c₁₆) Oba utíkají za Hamletem.

(Boj Hamleta, který je fascinován Duchem, s přáteli, kteří Hamletovi brání, aby za Duchem odešel, je vibrace útoků a protiútoků obou stran. Je to jakési malé drama. Nakonec si Hamlet vynutí odchod násilím.)

5. Jinde na baště

a) Rozmluva Hamleta s Duchem. (Je rovněž patřičně stupňována - až po konečnou výzvu Ducha k Hamletovi: "Pamatuj!")

Hamlet mluví s Duchem v nepřítomnosti přátel. Nejprve sděluje Duch Hamletovi některé údaje o sobě: Jako přízrak Hamletova otce musí za noci obcházet a ve dne hořet v plamelech, dokud neodčiní svoje hříchy. Pak vyzývá Duch Hamleta, aby pomstil vraždu spáchanou na něm. Není pravda, že by zahynul jedem hada, Dánsko je klamáno touto lží. "...had, jenž uštkl tvého otce nosí / teď jeho korunu!" Hamlet vykřikne, že to tušil. Tímto výkřikem naznačuje, že již dříve měl jakési podezření proti strýci a že odsud vyplývala jeho antipatie

k němu. Duch prozradí způsob vraždy: Klaudius nalil králi do ucha bolehavu. Duch vyzývá Hamleta, aby vrasřdu pomstil. Proti matce však nemá nic podnikat.

b) Druhý monolog Hamletův. Princ se rozhodne, že pomstí zavraždění svého otce na strýci.

c) Příběhnuvšimu Horaciovi a Marcellovi odmítá Hamlet zprvu říci, co mu Duch sdělil. Hamlet zaváže přátele mlčením o tom, co viděli. Musejí přísahat na Hamletův meč. Duch je třikrát z hlubin k tomu vyzývá. Poté musejí Horacio a Marcellus přísahou slíbit, že budou mlčet a že ani náznakem neprozradí, až se bude Hamlet podivně chovat, příčinu tohoto jeho chování. Rovněž tentokrát vybízí Ducha oba Hamletovy přátele, aby přísahali. Poté se Hamlet definitivně rozhoduje k boji: "Vymknuta ze svých kloubů doba šílí: že jsem se zrodil, abych napravil jí!"

B) Hamletovo jednání a králový protiakce

1. stupeň : Hamlet předstírá šílenství. Polonius vysvětluje jeho pomatení láskou.

D r u h é d ě j s t v í

1) Fokoj v domě Poloniově

a) Polonius posílá Reynalda do Paříže, aby zjistil, jak si tam Laertes vede. (Po vzepjatém konci prvního dějství má

tento výjev charakter prodlevy. Na chvíli se odvádí pozornost od Hamleta.)

b) Ofelie sdělí Poloniovi, že Hamlet šílí. Oba se domnívají, že se tak stalo z Hamletovy lásky k Ofelii, když mu vrátila listy a odmítla schůzky. Polonius se rozhodne sdělit všechno králi.

2) Šíň na hradě

(Poloniova zpráva králi se v dramatě nepředvádí. Shakespeare jí vynechal. Zbytečně by diváka zdržela. Král praví: "Hamlet, jak už víte, je proměněn.")

a) První tah králův proti Hamletovi. Nasazuje Hamletovy přátele: vyzve Rosencrantze a Guildensterna, aby vypátrali příčinu Hamletova změněného chování.

b) Vstoupí Polonius a sděluje, že ví, proč se Hamlet zbláznil. Král to prahne slyšet. Gertruda je přesvědčena, že příčinou Hamletova rozrušení je smrt jeho otce a rychlý sňatek Klaudia s Getrudou. Polonius žádá krále, aby nejprve přijal poselstvo.

c) Voltimand a Kornelius přináší zprávu, že norský král dal zastavit Fortinbrasův nápor proti Dánsku a že mu nařídil užít shromážděných zbraní proti Polsku. Norský král žádá po Klaudiovi, aby dovolil Fortinbrasovým vojskům průchod Dánskem.

(Linie hlavního děje Hamlet - Klaudius je tímto výjevem na chvíli přerušena. Napětí v dramatě nestoupá.)

d) Polonius podává králi Hamletův dopis Ofelii, který potvrzuje Hamletovo zešílení z lásky k Ofelii. (Dopis je protitah Hamletův, v dramatech jaksi skrytý, "nepřímý".) Polonius nabízí králi, aby se spolu skryli a sledovali Hamletovo chování, až on Polonius "pustí" k Hamletovi Ofelii.

e) Polonius se setká s Hamletem. (Jde o přímý protiútok Hamleta proti králi.) Hamlet nazve Polonia koňským handlířem, ale svou zmatenou řečí udržuje Polonia v přesvědčení, že se zbláznil láskou k Ofelii. Polonius nic z Hamletovy řeči nechápe a rozhoduje se zaranžovat setkání Ofelie s Hamletem.

2. stupeň : Aby si potvrdil, že Klaudius zavraždil jeho otce, rozhoduje se Hamlet, že uspořádá divadelní představení.

a) Hamlet se setkává s Guildensternem a Rosencrantzem. Donutí je, aby se přiznali, že král pro ně poslal. Rosencrantz sděluje Hamletovi, že cestou na Elsinor je předjeli herci. Hamlet rozmlouvá s Rosencrantzem o dvojitým typu současného herectví. (Zde se projevuje aktuálnost dramatu Hamlet.) Poté připomíná Hamlet Rosencrantzovi a Guildensternovi, že král a královna jsou na omylu, že on Hamlet blázní jenom tehdy, "když fouká od severo-severozápadu".

b) Polonius hlásí, že herci přijeli. Hamlet neustále naráží ve své řeči na Ofelii a nazve Polonia starým Jeffou, soudcem Izraele. (Střetávají se představitelé obou zápasících stran. Hamlet si dočasně udržuje převahu.)

c) Hamlet přijímá herce s humorem. Dává si přednést od Prvního herce patetickou řeč o zavraždění Priama a o nářku Hekuby. Když herec vysloví výraz "zžebráčtělou královnou", bleskne Hamletovi nápad o tom, že by mohl herců využít k protitahu proti Klaudiovi. Jakmile ostatní herci odejdou s Poloniem, uječná Hamlet s Prvním hercem, že příští den uvedou hru Zavraždění krále Gonzagy a že jim Hamlet k tomu přidá několik veršů.

d) Třetí monolog Hamletův. Princ v něm utvrzuje svoje odhodlání k činu: Herec byl k slzám dojat osudem Hekuby. A on, Hamlet, má v žilách syrovátku!

Hamlet připravuje hru - "past" na královské manžely:
"Chci mít důkaz,
jenž plyne z věci samé! Hra je sítí,
v níž jeho veličenstvo vrah se chytí."

3. stupeň : Král dochází k přesvědčení, že Hamlet strojí nebezpečnou věc; rozhoduje se udělat protiopatření.

T ř e t í d ě j s t v í

1) Komnata na hradě

a) Král s královnou se v Poloniově přítomnosti dovidají od Guildensterna a Rosencrantze, jak se choval Hamlet před nimi. Oba zvědovaly Hekubu, že Hamlet dal hercům rozkaz, aby

zahráli divadelní představení. Polonius sděluje, že ho princ pověřil pozvat královské manžely na představení. Král se chyběně domnívá, že princ se už začal "bavit", a vyzve Rosencrantze a Guildensterna, aby nabádali Hamleta ke kratochvílím.

b) Král sděluje manželce, že připravili na Hamleta léčku. Ofelie má být vějíčkou. Král s Poloniem budou v skrytu sledovat setkání Ofelie s Hamletem a přesvědčí se na vlastní oči, zdali to byla láska, co Hamleta pomátlo.

(Takto je v dramatu nastrojena dvojí léčka, dvojí "past": Hamletova - prostřednictvím herců; králova a Poloniusova - prostřednictvím Ofelie.)

c) Polonius poučuje Ofelii, jak má předstírat "zabranou" do modlitební knížky.

d) Malý monolog krále, v němž přiznává, jak těžko je tajit zločin "pod líčidlem slova".

e) Čtvrtý monolog Hamletův. Slavný monolog "Zda žít či nežít": strach z něčeho po smrti nám brání jednat a "svědomí z nás ze všech dělá baby".

f) Setkání Hamleta s Ofelií. Princ prohlédl její úlohu ("Pánbůh vám dal jeden obličej, a vy si děláte druhý."). Posílá Ofelii do kláštera a rozkazuje jí, aby zavřela otce doma - tam může dělat káspara.

g) Ofelin monolog: Ofelie věří v šílenství Hamletovo, je drcena bolestí, že tak velký duch je zmařen.

(Tragická ironie: Ofelie, která měla pomoci prozkoumat šílenství Hamletovo, sama později zesílí.)

h) Rozmluva krále s Poloniem. Klaudius je přesvědčen, že láska není příčinou Hamletova šílenství. "Má cosi v duši, co by chtěl vysedět." Král se rozhodne poslat Hamleta do Anglie, aby tam vymáhal opožděnou daň. Polonius, zastávající názoru, že původkyní Hamletova šílenství je láska, navrhuje, aby královna sama mezi čtyřma očima vyzpovídala Hamleta. Jestliže se Hamlet neověří jí, bude nutno poslat ho buď do Anglie nebo konfinovat.

D)

4. stupeň: Způsob, jak působí představení na krále, potvrzuje Hamletův názor, že Klaudius je vrahem.

2) Síň na hradě

1. Příprava k činohře

a) Hamletova promluva k hercům o herectví: herectví má nastavovat přírodě zrcadlo a nemá vybočovat z mezí přirozenosti. "Hrejte, jak si toho žádá slovo, a mluďte, jak si to ho žádá hra."

b) Hamlet se dovídá od Polonia, že královští manželé přijdou na představení.

c) Hamlet se vyznává Horaciovi ze své náklonnosti k němu. Předvedená hra připomene okolnosti smrti Hamletova otce; Horacio má sledovat královu reakce při ní.

d) Král s královnou přicházejí. Hamlet s posměškem odpovídá Klaudiovi. Pak si dobírá Polonia, který praví, že hrál na universitě divadlo, a že byl Brutem zabit. (Ironická předpověď, vzdálená obdoba toho, co bude obsahem představení a co se stane Poloniovi.) Hamlet v dobré náladě vede s Ofelií smyslné řeči.

2. Představení

- a) Pantomima - stručný děj kusu, který bude uveden. Během ní mluví Hamlet s Ofelií obojace.
- b) Vlastní představení. Hamlet se táže královny, jak se jí hra líbí. Na králův dotaz poví, že hra se jmenuje Past na myši.
- c) Hra končí - postava Lucianus nalije divadelnímu králi jed do ucha. Klaudius rozrušen prchá. Polonius nařizuje přerušit představení a posvítit králi.

3. Následky představení

- a) Hamlet jásá. S Horaciem si vyměňují svá pozorování.
- b) Guildenstern - jako posel - přináší zprávu, že král je celý nespůj a že si královna přeje mluvit s Hamletem. Rosencrantz vyzvídá na Hamletovi, proč je rozladěn. Hamlet odpovídá, že příčinou toho je neukojená ctižádost. Nakonec vyčte Hamlet Guildensternovi, že ho sice mohou oba bývalí přátelé rozladit, ale že nemohou na něj hrát jako na flétnu.

c) Polonius přichází se vzkazem, že si královna přeje mluvit s Hamletem.

(Druhý vzkaz. Stupňování. Hamlet má být potřetí prověřen, tentokrát - po přátelích, po milé - bytostí sobě nejblíží - vlastní matkou.)

d) Pátý monolog Hamletův.

"Teď ta nejčernější chvíle noci,
kdy hroby pukají a z pekel mor
se line do světa; teď živou krev bych lokal
a páchal skutky, že by na ně den
se štítit pohledět."

Hamlet se rozhoduje, že matku "pomučí", ale nezabije.

III. K R I Z E

Protitah krále: "nasadí" proti Hamletovi matku. Hamlet zabije naslouchajícího Polonia.

3) Jinde na hradě

- a) Král oznamuje Guildensternovi a Rosencrantzovi, že se mají připravit na cestu s Hamletem do Anglie. Král nemůže vedle sebe trpět ustavičnou hrozbu Hamletových záchvatů.
- b) Polonius sděluje králi, že Hamlet jde k matce. Polonius si prý stoupne za čaloun a vyslechne jejich rozmluvu. Matka je "stranická od přírody".

c) Králův monolog : Král se hrozí svého zločinu. Pokleká k modlitbě.

d) Čestý monolog Hamletův. Králevic váhá, zda má krále zabít. Pošle se rozhoduje, že v této chvíli tak neučiní.

"Zpět, mečí! Dočkej! Udeř strašlivěji,
ať zpitý bude spát, či soptit zlostí,
či krvesmilnou slastí říjet v loži."

4) Královnin pokoj

a) Polonius instruuje Gertrudu, jak má mluvit s Hamletem.

b) Spor Hamleta s matkou. Ona mu vyčte, že se ošklivě dotkl Klaudivia, on jí předhodí, že si vzala za muže bratra svého manžela. Královna chce odejít. Hamlet jí v tom zabrání. Královna volá o pomoc.

c) Hamlet probodne Polonia, který se ozval za čalounem. (Tragický moment.)

d) Spor Hamleta s matkou pokračuje. Ona mu vyčítá, že zabíjí Polonia, on, že spí s bratrem jeho otce. Hamlet poznává, že zabíjí Polonia. Jeho vzrušení se vyvíjí dalšími vyčítkami matce, již vmete do tváře, že žije s vrahem a lumpem.

e) Vystoupí Duch "v domácích šatech". Vidí ho jenom Hamlet. Duch varuje Hamleta, aby neublížil matce: je to žena.

f) Hamlet zcela odkryje před matkou své karty. Řekne jí, že není šílený, že ze lsti šílenství jenom předstírá, že mu

není tajno, proč má být poslán do Anglie. Nazve Guildensterna a Rosencrantze jedovatými zmijemi a sdělí, že jim "počkope jejich podkop".

(Tento výjev představuje jeden z vrcholů dramatu: Polonius je mrtev, král se děsí Hamleta. Zklamala nejtěžší Klaudiviova zbraň: domluva matky Hamletovi. Princ se otevřeně postaví proti úmyslům krále. Napětí se stupňuje: která ze stran zvítězí?)

IV. P E R I P E T I E

Král se rozhodl stále otálejícího Hamleta odstranit.

Č t v r t é d ě j s t v í

1. stupeň : Král se rozhoduje poslat Hamleta na pravu. Pohled na pochodující vojsko Fortinbrasovo, které jde padnout pro "stéblo trávy", pobízí Hamleta k činu.

1) Na hradě

Královna sděluje králi, že Hamlet zabil v šílenství Polonia. Král nařizuje Rosencrantzovi a Guildensternovi, aby našli Hamleta a aby složili Poloniovu mrtvolu v kapli. Svola-
vá královskou radu.

2) Jinde na hradě

Rosencrantz se ptá Hamleta, kde je Poloniovo tělo. Hamlet mu vyčte, že je houba "která nassává královu přízeň". A na jeho otázku mu odpoví zahaleně: "Kde je král, tam je mrtvola; ale mrtvola není, kde je král."

3) Jinde na hradě

a) Králův monolog: Hamlet na svobodě je nebezpečný. Ale král ho nemůže dát podle práva uvěznit, princ je totiž u lidu oblíben. Hamletův odjezd musí Klaudius vydávat za dlouho připravovaný.

b) Rosencrantz oznamuje králi, že Hamlet nechce Poloniovu mrtvolu vydat. Král přikáže Hamleta přivést.

c) Na Klaudiovu otázku, kde je Polonius, mluví Hamlet posměšně o červu a rybě a říká, že Polonius je buď v nebi nebo v pekle. Král sdělí Hamletovi, že ho posílá do Anglie.

d) Klaudioův monolog. Dovídáme se z něho, že král posílá Hamleta do Anglie s listem, aby tam byl ihned popraven.

4) Plán

a) Fortinbras vysílá setníka k dánskému králi, aby podle ujednání dovolil průchod norských vojsk Dánskem.

b) Z rozhovoru Hamleta se setníkem se dovídáme, že Fortinbras jde dobýt územíčka, které nemá ceny.

c) Šestý monolog Hamletův: Příchod Fortinbrasova vojska, které pochoduje umřít pro nicotný cíl, burcuje Hamleta, aby skončil s liknavostí a jednal.

2. stupeň: Laertes, rozhořčen smrtí otcovou a šílenstvím Ofelie, ohrožuje krále. Klaudius ho však navede proti Hamletovi, kterého označí za původce všeho zla.

5) Elsinor. Na hradě

a) Ofelie bloucí.

b) Malý monolog královny, která se děsí nové hrůzy.

"Tak bezhlavě se snaží vina skrýt se, že strachy z vyzrazení vyzradí se."

c) Ofelie zpívá o osudu oklamané dívky a ve své blouznivé řeči se zmíní o bratru Laertovi.

d) Král sděluje královně, že lid se bouří. Byla chyba, že Polonius byl pohřben tajně. Laertes se vrátil a naslouchá nyní řeči našeptavačů.

e) Kaválír hlásí, že Laertes se domáhá přístupu ke králi a že lid volá: "Ať Laertes je král!" (Pokus o svedení děje na falešnou kolej, jako by šlo o povstání.)

f) Laertes vstupuje a volá ke králi, aby mu vrátil otce. Laertes prahne pomstít otce. Klaudius mu naznačuje, že smrtí Polonia není vinen on - král.

g) Přichází šílená Ofelie.

h) Král se slavnostně zapřísahá Laertovi, že není vinen smrtí Polonia ani šílenstvím Ofelie ("Tvé hoře je i mým.") Usměrnuje Laertův hněv proti Hamletovi, ač ho stále ještě nejmenuje.

6) Jinde na hradě

Námořníci přináší Horaciovi Hamletův dopis.

(Shakespeare zde užívá dopisu, aby stručně sdělil, co má divák znát o dalších Hamletových osudech na cestě do Anglie. Uplatnil tedy Shakespeare zde postup epického sdělení.) Hamlet oznamuje, že byl zajat piráty, zatímco Rosencrantz a Guildenstern pokračují na cestě do Anglie. Listy, které posílá Hamlet králi, má mu Horacio s námořníky doručit a spěchat pak rychle k Hamletovi.

7) Jinde na hradě

a) Klaudius vysvětluje Laertovi, že Hamlet usilloval o králov život. Přesto však Klaudius proti Hamletovi nezakročil. Důvod? Matka lpí na Hamletovi, král na Hamletově matce; dav zbožňuje Hamleta. Laertes hoří touhou pomstít se Hamletovi.

b) Přerušení v domluvě Klaudia s Laertem. Přinesou králi dopis, v němž Hamlet oznamuje, že se vrací do Dánska

"bez průvodu".

c) Laertes se sám nabízí, že by mohl vykonat pomstu na Hamletovi:

"Jen kdybych při tom já mohl veličenstvo, být nástroj vašich rukou!"

Diplomat král ihned snuje plán. Vychvaluje Laertovo šermířské umění a praví, že Hamlet prý neznáší chvalozpěvy na Laertovo ovládnutí končíře a chce prý se s Laertem utkat. Král předloží plán na zavraždění Hamleta při šermování; Laertes napustí končíř jedem, král podá Hamletovi pohár, Laertes využije této vhodné chvíle a bodne.

d) Královna přináší zprávu, že Ofelie utonula. Laertes se rozhoduje jednat ("jen tu slzu ještě / a přestanu být žena").

3. stupeň: U Ofeliina hrobu srazí se Hamlet s Laertem. Ale zatím se podaří dostat je od sebe.

1. Hřbitov

a) Dialog dvou hrobníků: Všichni lidé jsou si "od Adama" rovni. Kdyby ta slečinka, pro niž kopou hrobníci hrob, nebyla z urozeného rodu, neměla by křesťanský pohřeb.

(Problema v nappětí. Ironie, slovní hříčky, veselí hrobníků kontrastují s vážným dějem dramatu a vytvářejí spolu s tragickým jeho zaměřením renesanční plnost pohledu na život a smrt.)

b) Výstup Hamleta s Horaciem. Úvodem k němu je zpěv hrobníka o prchlém mládí. (Lyricky a ironicky podmalovává situaci Hamleta.) Když hrobník vyhodí ze země lebku, uvážuje Hamlet o marnosti všeho pachtění na světě. (Filosofická prodleva v ději.)

c) Hamlet se dovídá od hrobníka, co si o králevici myslel lid: že se totiž zbláznil a že byl poslán do Anglie, aby přišel k rozumu. Když hrobník vykope další lebku, uelýší Hamlet, že patřila Yorickovi, šašku nebožtíka krále. Tento šašek nosil Hamleta na zádech.

d) Dialog Hamleta s Horaciem: o králi Alexandrovi, který se - stejně jako Caesar - změnil v prach.

(Tato promluva je filosofický pádnán k hoře humorným hovorům hrobníků. Vcelku pak počávají oddily a, b, c, d humorné, lyrické a filosofické úvahy o smrti. V zápětí přichází smrt skutečná - pohřeb Ofelie.)

e) Hamlet s Horaciem pozorují příchod průvodu s Ofeliiným tělem. Podle tichosti pohřbu usuzují, že jde o pohřeb někoho, kdo spáchal sebevraždu.

f) Laertes vyčítá knězi, že pohřeb byl příliš neokázalý.

g) Laertes svolává kletbu na hlavu, která způsobila smrt Ofelie; ve vzrušení skočí do hrobu. Hamlet, pobouřen vypínavou řečí Laertovou, skočí do hrobu za Laertem. Laertes uchopí Hamleta za krk, ale přítomní je dostanou od sebe.

h) Hamlet se vyzná ze své lásky k Ofelii a vyčítá Laertovi přemrštěnost jeho projevu. Ptá se Laerta, proč ho napadl, vždyť on Laerta měl vždycky rád.

ch) Klaudius chlácholí Laerta a zděruje, že Laertova chvíle přijde, možná ještě dnes.

4. stupeň : Hamlet lituje, že si zneprátelel Laerta. Hamletovo tušení, že šerm neskončí pro něj dobře.

2) Na hrobě

a) Hamlet vypravuje Horaciovi, jak rozpečetil králov list a zjistil, že má být v Anglii zavražděn, jak vymánil králov list za dopis, v němž Klaudius poroučí, aby byli Guildenstern a Rosencrantz popraveni.

b) Hamlet lituje, že se dal Laertem strhnout.

"Rys vedle rysu vidím v jeho věci podobu své; zkusím to získat si ho."
(Tragická vina.)

c) Osrik oznamuje, že král uzavřel sázku na Hamleta. Utkání se má konat hned. Hamlet si Osrika dobírá a souhlasí s konáním šermířského utkání.

d) Kavaler přichází k Hamletovi s dotazem od krále, zda-li si přeje Hamlet šermovat ihned, nebo po delší přípravě. A když sdělí, že královský pár už přichází, Hamlet prohodí, že je mu to vhod.

e) Hamletovi je těžko u srdce, má temnou předtuchu. Horacio ho prosí, aby nešel do boje. Hamlet však nechce dbát

předtuch.

V. K A T A S T R O F A

Šerm před celým královským dvorem.

Zástupci obou stran se utkají přímo v boji na končiče.

a) Hamlet se veřejně omlouvá Laertovi, že nezamýšlel mu ublížit:

"jako bych, přes dům vystřeliv svůj šíp,
byl zasáh bratra."

(Moment posledního napětí. Chvilí trvá zdání, že děj by se mohl dát jinou cestou.)

Laertes lásku přijímá, ale chce umířit čest.

b) Příprava k šermu. Rozebírání končičů. Králova promluva: připije prý na Hamletův dech a vhodí do poháru perlu. Polnice a výstřely děl nechť nesou zvěst, že "král Hamletovi připíjí". (Krutá ironie. Na Hamletovo zdraví připíjí ten, kdo zosnoval jeho zavraždění. Jako by se kruhem v obměně vracelo ironické zvolání ze začátku dramatu: Ať žije král!)

c) Hamlet má druhý zásah.

d) Královna připíjí na zdar Hamleta - neví, že připíjí otráveným vínem. Královo varování přijde pozdě.

(Tragická ironie: král dal namíchat jed do poháru a jedem hyne jeho manželka.)

e) Hamlet pobízí Laerta, aby bojoval plnou silou. (Tragická ironie.) Erzy poté Laertes Hamleta poraní. V zápalu boje si oba vyrazí navzájem z ruky zbraň a pak si končíře vymění. Hamlet poraní Laerta. (Tragická ironie: ten, kdo fixloval, na to doplatí.)

f) Královna se skácí.

g) Laertes pochopil, že se chytil do léčky sám: "Po právu vlastní zrada zabila mě."

h) Královna před smrtí řekne, že víno bylo otrávené. Zemře.

ch) Hamlet si uvědomí zradu. Laertes se skácí a prozradí Hamletovi, že vším je vinen král.

i) Hamlet probodne krále.

j) Laertes umírá a prosí Hamleta za odpuštění.

k) Umírající Hamlet žádá Horacia, aby v budoucnu vyhlásil spravedlivě Hamletovu věc. Dává Fortinbrasovi - jehož příchod je už ohlašován pochodem a střelbou za scénou - svůj hlas pro volbu králem.

Tzv. hlavní scéna

a) Vystoupí Fortinbras a je zděšen pohledem na nakupené mrtvolky.

b) První vyslanec přináší zprávu, že Rosencrantz a Guildenstern byli v Anglii popraveni.

c) Horacio se hlásí o to, aby mohl povědět, jak se všech-
no na královském dvoře sbehlo.

d) Fortinbras dá svolat královskou radu a uplatňuje svo-
je stará práva na dánský trůn.

e) Fortinbras nařizuje pohřbít Hamleta s nejvyššími vo-
jenskými poctami:

" Ať čtyři kapitáni

Hamleta nesou jako bojovníka;

nejvýše královsky by si byl ved,

dožít se trůnu; a nechť cestou hudba

a všechna válečnická pompa zaň

hlaholně promlouvá. - "

Dramatický zápas v tragédii Hamlet se končí tím, že
obě strany se navzájem zničily.

V dramatě Hamlet není scéna katarze jako v antických
hrách, scéna, v níž by hrdina poznal svoji tragickou vinu
a smířil se s vítězstvím vyššího principu. Katarze vzniká
až v myslích diváků.

Leč kladný princip, mravní vítězství Hamletovo, je utvr-
zeno příchodem Fortinbrase, příchodem, který následuje bez-
prostředně za katastrofou, a Fortinbrasovou poctou mrtvému
hrdinovi.

ALOIS JIRÁSEK

VOJNÁRKA

Podkladem pro rozbor tohoto dramatu je text Vojnarky,
otištěný v knize Alois Jirásek, Vojnarka, Otec, Lucerna;
Vybrané hry II (Praha, SNKLHU, 1955).

Místo Vojnarky v české dramatice

Vojnarku začal psát Alois Jirásek po r. 1888, kdy odešel z Litomyšle do Prahy. Hra měla premiéru 23. dubna 1890 v Národním divadle. Je to první Jiráskovo drama.

Vojnarka náleží do skupiny her z vesnického života, které po premiéře Našich furiantů Ladislava Stroupežnického (1887) prosazovaly realismus v českém divadle. Tyto hry uvedlo Národní divadlo v tomto pořadí: Závět (Josef Štolba, 1889), Gazdina roba (Gabriela Preissová, 1889), Vojnarka (Alois Jirásek, 1890), Její pastorkyňa (Gabriela Preissová, 1890), Otec (Alois Jirásek, 1894), Maryša (A. a V. Mrštíkovi, 1894). Jsou to vesměs dramata tragických osudů lidí, většinou žen; zachycují údobí české vesnice, kdy už podléhala rozkladu, který přivedly peněžní vztahy mezi lidmi.

Idea dramatu

Na vesnici, kam proniká kapitalismus, touha zmocnit se majetku zabíjí lásku, přivádí lidi k zoufalému jednání. Hrdinka Jiráskova dramatu - selka Vojnarka, která se dvakrát musí vzdát lásky, vyslovuje tuto myšlenku ve čtvrtém dějství těmito slovy: "Prokletý statek utracený! Co jsem pro něj zkusil! Dřinu a teď zas."

Čeledín Antonín přijal hlavní zákon a praktiky kapitalismu za své; při nezdaru svého úsilí o majetek volí sebevraždu.

Děj

Děj dramatu Vojnarka se odehrává počátkem šedesátých let 19. století na vesnici ve východních Čechách.

Antonín Havel sloužil kdysi na vesnici jako čeledín. Jeho milá Madlena, chudobná dívka, podlehla naléhání své matky, aby se zabezpečila na stáří. Provdala se na statek za starého Josefa Vojnara. Antonín se dal ze žalu naverbovat na vojnu. Sloužil osm let. Po válce, kterou Rakousko-Uhersko prohrálo v Itálii r. 1859 u Solferina, vrátil se domů. Zatím selka Madlena Vojnarová ovdověla. Má pětiletého chlapce Honzíčka. Nad statkem svého zemřelého bratra dozírá Jakub Vojnar, Honzíčkův poručník, tvrdý a lakomý hospodář. Protože Vojnarka právě ztratila pacholka, přijme zavděk nabídku dohazovače Hrušky, aby se u ní stal čeledínem Antonín Havel.

Antonín, kterého vojna naučila hrát karty a pít, vidí, že se mu nabízí příležitost přijít lehce k bohatství. Využije toho, že selka na jejích někčejší lásku čosud nezapomněla. Vojnarka se mu líbí, lásku k jejímu chlapci však Antonín jenom předstírá; dává mu hračky, přinese Honzíčka domů, když usne pod lesem. Na statek pilně pracuje a oč starého Vojnara si nedá poroučet. Svým jednáním si stále upevňuje selčinu důvěru. V nedělní podvečer se mezi Antonínem a Vojnarkou láska obnoví.

Jakub Vojnar sleduje počínání selky s nepřizní. Čeledína nenávidí jako vzpurného furianta. Nadto se krok za krokem také přesvědčuje, že Antonín hraje karty a že lásku k Honzíčkovi jenom hraje, že se chce stát hospodářem a zabezpečit se

materiálně. I Bětka, služebná na statku, tuto Antonínovu "politiku" prohlédne. Madlena, zaslěpena láskou, pomýšlí na sňatek s Antonínem.

O pravém stavu věci má se Madlena přesvědčit právě v den, kdy se rozhodne přestěhovat Antonínovu matku na statek č. 6 výměnku. Antonín má hlídat nemocného Honzíčka. Odejde však do hospody, prohrává tam v kartách a furianty odmítne doprovodit Madlenu i matku na statek. Madlenina láska k Antonínovi je podrobena těžké zkoušce. Selka vidí, že Antonínovi jde především o majetek a že lásku k jejímu chlapci jenom předstíral. Proto se rozhodne svatbu s Antonínem zrušit.

Zklamán Antonín statek opustí, začne flámovat a selce vyhrožuje. Když se mu hospodští kamarádi posmívají, rozhodne se vynutit si návrat na statek násilím. Leč slyší od Madleny její nezlomné rozhodnutí. Ze statku však vskutku neodejde: na jeho dvoře se zastřelí.

Postavy

Madlena Vojnarová

Statná třicetiletá žena. Ona, nikoli Antonín, jak se někdy hra interpretovale, je hrdinka dramatu; podle ní je drama také právem nazváno.

Chudobná se provdala před lety za bohatého sedláka Vojnara. Namluvili jí tehdy, že Antonín, její láska, chodí za jinými děvčaty. Madlena podlehla naléhání matky, aby myslila na své zabezpečení ve stáří. Vojnar byl starý, mr-

zutý, mnoho s ním zakusila. Přesto však na něj nevzpomíná ve zlém, dá za něj sloužit má. Po Vojnarovi jí zbyl pětiletý Honzíček, její jediný radost. K vůli němu odmítá ženicha, kterého jí nabízí dohazovač Hruška nebo švagr Vojnar. Ale ještě z jiného důvodu nechce se Madlena vdávat; nepřestala myslit na Antonína, na to, jak se k němu nepěkně zachovala a že on se pro ni dostal do vojenského munduru. Je přesvědčena, že jí Antonín neodpustil. Chtěla dát za něj na modlení, aby se z vojny šťastně vrátil.

Madlena dovede hospodařit, umí sloužícím poručit. Má dobré srdce; Antonínově matce snaží se ledačím vypořádat. Madlena nevystupuje z tradičního prostředí, které dbá na kostel a pouti. Chodí do kostela a zúčastňuje se poutí. Je inteligentní, život jí naučil samostatně jednat. Přesto však bere na prostředí vesnice dost ohledy. Když se k ní Antonín přihlásí za čeledína, prožívá značné rozpaky; chtěla by spíše, aby zase odešel.

Leč Madlenina stará láska - abychom užili výrazu z lidového přísloví - nezezavěla. A způsobilá také, že Madlena Antonínovu "politiku" neprohlédla dříve. Její mateřská i milenecká láska se dá oklamat chováním Antonína k Honzíčkovi, čeledínovou pracovitostí a úspěšnou snahou vést statek dobře. Madlena nedává sluchu řečem švagra Vojnara, že Antonín hraje karty. Hrdě se přiznává, že miluje Antonína, přesvědčena, že je oprávněna sama rozhodovat o svém osudu. Musily přijít pádné důkazy o skutečné povaze Antonínově, o tom, že jí těžce zklamal v chování k Honzíčkovi a že není hoden její velké lásky - aby Madlena Antonína sice s těžkým srdcem, ale posléze rozhodně odmítla. Vždyť ani po trapné scéně v hospodě nepřestala Antonína mít ráda. Ví, jak Antonín čeká, že pro něj půjde.

V monologu ze čtvrtého dějství dává Vojnarka nahlédnout do své rozbolavělé duše: "Ó, šla bych, šla, dybych byla sama. Ale takhle! Dyž je tak proti hochoj!" A přímo Antonínovi řekne zanedlouho do očí, proč se jejich štěstí zhroutilo: "Tys naši lásku nezachoval. Tobě jde víc o jinou věc." "A kdybych ti všecko věřila, jedno není prauha, Honzíčka rád. To ti nevěřím." Ještě jednou doloží Madlena svoji lásku k Antonínovi. Když švagr Vojnar poručí, aby mrtvého Antonína odnesli ze statku, nedovolí, aby ho odnesli ze statku vůbec. Prikáže odnést ho do chaloupky, kde žije na výměnku jeho matka. Odsud bude Antonín po celý život žít.

Pokus Madleny samostatně řešit svůj osud, svoje milostné štěstí Antonínovým nevhodným jednáním ztroskotal. Teď bude, jak na konci hry praví Vojnarovi, svého švagra zase poslouchat.

Švagr Vojnar

Bratr zemřelého Madlenina manžela, starý sedlák, tvrdý strážce bratrova gruntu a čedictví svého malého synovce, jemuž je poručníkem.

Před příchodem Antonína rozhoduje Vojnar na Madlenině statku o všem. On najímá Antonína za čeledína a určuje mu mzdu.

Vojnar by chtěl, aby se selka znovu vdala. Dohazuje jí Vavruška, který má pěkný statek a nemá děti, dal by prý svůj statek přepsat na Madlenu a Honzíček by podědil. Vojnar sleduje život na statku po příchodu Antonína jako

ostříž. Drzy pozná, že si Antonín osobuje mnoho pravomoci. Z toho důvodu se dostane s Antonínem do konfliktu. Dovede se zkoumavě podívat i do selky, pozná její rostoucí milostný vztah k Antonínovi a nuléhá, aby Madlena dala čeledínovi výpověď. Když přistihne na konci druhého dějství oba v milostném vzrušení, ironicky praví Madleně: "To mu dáš výpověď?" Odmítá selčinu argumentaci, že Antonín má Honzíčka rád ironickou poznámkou, že prý jako valach hříbě. Svoji úlohu v dramate charakterizuje Vojnar sám, když v druhém dějství vmete Antonínovi a Madleně do očí tato slova: "Ale to si pamatujte, že tu jsem ještě já, poručník, a že nedám, abyste zkazili statek, na kterém se bratr tolik naklopotil. A taky, (k Vojnarce) dyž se máma nad vlastním dítětem zapomněla, že tu jsem ještě já, jeho strejca a poručník, a že mu nedám ublížit."

Tvrdost projevil Vojnar ve vztahu k Honzíčkovi, kterého prý Madlena rozmazlila, ale hlavně ve vztahu k Antonínovi, a to i po jeho smrti, i ve vztahu ke staré Havlové - rád by viděl, aby Madlena dala "bábu" ze statku pryč.

Antonín Havel

Tato postava nebývá vždycky v inscenacích Vojnarky správně interpretována. Není to hodný chasník, který se stal obětí a za nic nemůže.

Antonín je synem chudé vdovy. Před osmi lety sloužil ve vsi. Ze žalu a patrně také z furiantství dal se odvést na vojnu. Sloužil u jízdy osm let. Byl v Itálii raněn, levou rukou trochu nevládně. Ale jinak je to krásný muž, tři-

čátník.

Službu u vdovy Madleny přijal z jisté zlomyslnosti - chce ji "bodat" připomínkou jejich někdejšího vztahu. Je to zcela v duchu jeho nynějšího povahového založení: Antonín je ironický, životní zkušenosti ho formovaly k mazanosti. Na vojně se naučil hrát karty a okázale vystupovat. Jakkoli Antonín postřehne situaci u Madleny a na statku, rychle se orientuje a využije příležitosti, které se mu nabízí. V průběhu nedlouhé doby narůstá mu hřebínek, selku ovlivňuje, získává její přízeň a na statku poroučí. Jakkoli je přesvědčen, že už má selku v hrsti docela, že se chystá za něj provdat, propadá svým nectnostem stále více: prohrává v kartách, pije, peníze si opatřuje prodejem obilí židovi. Když jeho sen o tom, že získá statek, o Madleninu důraznost ztroskotá, zvolí východisko v posledním furiantském gestu - zastřelí se.

Antonína, pokud jde o povahové vlastnosti, dobře charakterizuje starý Vojnar: "Je to chlap vysoké mysle, jeho pýcha jde až do oblak."

Havlová, Antonínova matka

Stará, slabá, shrbená žena - má přes sedmdesát let. O jejím manželovi není v dramate zmínky. Havlová zřejmě prošla tvrdým životem. Na svých dětech, dvou synech, které miluje, se mnoho radosti nedočkala. Starší syn Frantík vyhrál v loterii a o matku nedbá, neumí se jí zastat před snachou; proto se od něho Havlová odstěhovala. Antonín je mladší syn Havlové. Ale i na toho je slabá.

plje v hospodě, nezmůže se jeho matka na víc, než že mu laskavě domlouvá. Také Vojnarku prosí, aby na Antonína působil dobrým slovem, jenom tak prý je s ním, divochem, možno něco spravít. Havlová pláče nad mrtvolou Antonínovou a mrzí jí, že syna pochovají do neposvěcené půdy.

I ve svém stáří snaží se Havlová být užitečná: sbírá léčivé byliny, pomáhá v přípravě Bobšova pohřbu. V obraze této postavy vylíčil dramatik - kontrastem k velkým sedláckým - poměry, v jakých žije vesnická chudina.

Jan Hruška, zpěvák

Mazaný muž. Vodí "houfy" na pouti. Vydává se za věřícího, za spravedlivého, ohání se poukazováním na bibli. Vpravdě je to však liška podšitá. Z vodění poutí, z dojednávání májí kyne mu zřejmě dobrý bakšiš.

Na vesnici Hruška všechno sleduje, o všem a o každém ví. Obstará pacholka, dohazuje ženichy. Je bystrý, vychytalý, ihned vystihne situaci a podle toho jedná, aby co nejvíce vytěžil pro sebe. Hruška se charakterizuje sám takto: "Umím mlčet, umím mluvit a pomáhat, umím kazit!" Všechno vždycky podle toho, jak je v daném případě pro jeho prospěch vhodné. Je výmluvný, umí lidem lichotit. Ten to malý čachrář a mazaný Tartuffek nejprve Madleně dohazuje sedláka Dostála. Ale když zjistí, že selka vidí ráda Antonína, napře svoje úsilí tímto směrem a kupluje svatbu s Antonínem. Znepokojené selce namluví, že Antonín hraje karty jenom nevinně. Aby mu karbaníci nepřekazili kšeftík se svatbou, přemluví je, aby přesunuli hru z nálevny do

zvláštní světlice.

Nakonec však tato liška svého cíle nedosáhne: odměna za pomoc Antonínovi při svatbě Hruškovi unikne.

Bětka

Děvečka na Madlenině statku. Mladé děvče. Ráda se směje, ráda zpívá, ráda se pěkně strojí, muziky se už nemůže dočkat. Je bystrá; ona jediná - vedle Vojnara - prohlédla Antonínovu "politiku".

Martin

Mladší pacholek na Vojnarčině statku. Jídlo je mu na de vše, nemůže se dojíst. Peněz mnoho nedostává a tak se těší až bude jednou starším pacholkem. Dovede napodobit řeč a chůzi starého Vojnara. S Bětkou se škádlívá.

Dršina, muzikant

Je to člověk obeznámený se životem ve městě, poměštlý vesničan. Jeho provenience není přesně určena, nosí však ošumělou úřednickou čepici.

Karbaník značně protřelý a bezohledný. Vládne ostrým, ironickým a jedovatým jazykem. Svůj cynismus dosvědčí ve výroku nad mrtvým Antonínem, jehož obehraval v kartách: "Dobře se bouch. Je po něm."

Brožek, muzikant

Fólie Drtíny. Dlouhý, suchý muž tenkého hlasu, hbitý karbaník. Jeho manželka ví, proč ho nepouští z dohledu.

Hospodská

Chová se podle situace, aby si to s nikým nerozházela. Jako žena se zastává Vojnarky. Kryje Antonína před Vojnarem, že by hrál karty.

Marjánka, dcera hostinské

Nemá v dramatu žádné charakterové rysy. Je to jen pomocnice své matky.

Zobrazení prostředí a lidí v něm

Vojnarka je realistické vesnické drama. Ani ne tak proto, že autor si její děj nevymyslel, že jako základ k němu vzal skutečnou událost. Je to realistické drama proto, že autor pronikl k podstatě dění na české vesnici v druhé polovině 19. století a že vystihl jeho zákonitost. Jirásek život neidealizuje, naopak zobrazuje postavy tak, jak je našel v životě. Jako autor zůstává skryt za nimi, idea dramatu mu vyplynula z rozvoje konfliktu a jeho řešení, k zevšeobecnění přechází se Jirásek přes časově a místně určené detaily.

Prostředí vesnice na Litomyšlsku je zachyceno podle skutečnosti se všemi podrobnostmi pro ni příznačnými. Týká se to jak prostředí místního - jednotlivých dějst, tak lidí, jejichž mluva, oblečení tomuto prostředí odpovídá.

Několikrát bylo již zdůrazněno, že děj Vojnarky se odehrává na vesnici, která ztrácí staré rysy a proměňuje svůj do- savadní životní styl pod náporom nastupujícího kapitalismu. Jirásek přesně určil čas děje: rok 1860, těsně po ukončení rakouského tažení v Itálii.

Děj Vojnarky je autorem konkrétně situován také místně. Odehrává se ve východních Čechách na hranici Moravy. Postavy se vážou ke svému prostředí a nesou jeho barvu. Poznáváme to především v jejich mluvě. Základem je tu hovorová řeč se silnými rysy východočeské nářeční skupiny, konkrétně řečeno litomyšlského dialektu. Tyto rysy se projevují zejména v hláskosloví (dáuno, diuné, svarba atp.), nebo v ohýbání (o pachol- koj, ke koňoj atp.) méně již v syntaxi (tejcí = vězí, štrá- founík = záletník atp.).

Dramatikovo charakterizační umění jazykové se potvrzuje tím, že Jirásek bývalému vojákovi ponechá v řeči některé pro- jevy "profesionalismu" ("Hnali jsme atak, celý regiment." "Huse škadrona" atp.). Sebevědomého a autoritativně jednající- ho Vojnara provází v dramatu ustálené rčení "Dyk jsem pouďal" nebo "Jak jsem pouďal". Starým lídem vkládá Jirásek do úst jako znak jejich moudrosti a zkušenosti přísloví nebo pořekad- lo. Vojnar např. řekne: "Nešťastný dům, kde kohout mlčí a sle- pice zpívá." Havlová si naříká na děti: "O děti, děti! Malé po sukni šlapou a velké po srdci!" Hruška prohlašuje, že "neštějnýma končma se, pane, špatně formaní" nebo že Vojnar by "za gros

s kozou v louži tancoval".

Jirásek dosti podrobně popisuje habitus a oblečení lidí, alespoň hlavních aktérů. O Vojnarce v autorské poznámce píše: "třicítiletá, statná, v prosté šněrovačce. Na hlavě šátek na pokos, rukávy košile krátké, vyduťaté. Kolem krku "vejloček", bílý to, nabíraný límec." Vojnar je v autorské poznámce zachycen takto: "Starý sedlák ve tmavé kazačce, žluté brslenky po kolena, u nich "stouhy". Boty vysoké. Na šedivé hlavě čepici bez štítku, placentou, beránkem lemovanou."

Obdobná je v podrobnostech popsáno autorskou poznámkou dějště všech aktů. Např. pro druhé dějství se předepisuje: "Náďvoří Vojnarčina statku. Malevo hlavní stavení s chlěvy, napravo "chaloupka" (výměnek). Vzdu mezi nimi srub s "besídkou" (pavlačí) a podjezdem do sadu. Na "besídku" vedou prosté, dřevěné schody z náďvoří. Na dveřích srubu přilepená tištěná modlitba. Blíže k chaloupce lípa, pod ní sedátko. Vše uklizeno. Nedělní, slunečné odpoledne."

Žánr hry

Drama Vojnarka je tragédie.

Už samo téma je baladické: zmarněný pokus o lásku - peníze, bažení po nich ubíjejí člověka. Hra končí bez výhledu, jsme zdrceni tíhou života. Jirásek čal Vojnarce některé rysy lidových balad. Příznačný pro drama Vojnarka je paralelismus ročního období. event. časového úseku dne s rozvojem děje. Děj začíná někdy koncem jara, snad v červnu ("Jak jsme trávu hrabaly"). První dějství se odehrává odpoledne. Děj druhého

dějství pokračuje v horkém létě, snad v červenci nebo srpnu - zde také kulminuje láska. Třetí dějství je možno umístit v září - rovnoběžné tu jde konec léta i lásky. Pro čtvrté dějství předpisuje dramatik tuto scénérii a náladu: "Půdzimní večer. V okně statku zář. Mraky se ženou přes plný měsíc." Tragický konec Antonínova života i Madlenina snu o lásce je tak zarámován do baladické scénérie.

Hudba a píseň provázají klíčové scény dramatu: v druhém dějství, kdy se rozhoří květ Vojnarčiny lásky, zaznívá stále hudba z hospody. Když vrcholí milostná scéna mezi Antonínem a Madlenou, z hospody slyšet hraný nápěv písně "Když jsem k vám chodíval přes ty lesy". V třetím dějství, kdy je rozchod Madleny s Antonínem zpečetěn, zpívá karbaníci Antonín píseň "Dyž hněvá, ač hněvá, já nic nedbám".

K faktuře lidových balad ukazuje také způsob, jak dramatik nadehodu v řeci postav jistou událost jako možnost. a ona se pak opravdu stane skutečností. Např. Vojnar praví v prvním dějství Madleně: "Chytne tě třeba najednou bláznění, budeš se chtítudát a vezmeš si, tož se ví, mladé fanfárum i aby tiušecko prohejřil a hochu okrad." A Vojnarova předpověď se realizuje. Nebo: při první rōzmluvě s Antonínem praví Madlena, že by pro ně pro oba bylo lépe, kdyby Antonín odešel. Tragický závěr dramatu potvrdí, jak měla pravdu. Takovými postupy nabývá drama temné přízračnosti, jako by dokládalo pravdivost myšlenky neodvratné osudovosti.

Do této souvislosti řadí se také dramatikova práce s uplatněním tragické ironie. Uvedu doklady z prvního dějství. Staré Havlová vypravuje Madleně, že Antonín se dal naverbovat na vojnu pro falešné děvče - a tím falešným děvčetem je právě Madlena. Nebo: Vojnar praví Madleně, která se diví, že Antonín

má k ní přijít jako pacholek: "Dyk ho ani neznáš!"

Kompozice

Kompozice dramatu Vojnarka je určena několika momenty, které koneckonců odpovídají ideově-tematické osnově díla.

Vedoucí silou akce dramatu je Madlena, která hájí svoje právo na to sama rozhodovat o vlastním štěstí. Hlavní silou protiakce je starý Vojnar, bráncí statek pro svého svěťence.

Do tohoto konfliktu je zapojen vývoj lásky, která probíhá u selky Madleny - od skrývané viny na Antonínovi přes rozhoření lásky při novém setkání až po prohlédnutí, že už to není onen někdejší upřímný Antonín. Vojnar se snaží před Madlenou odhalit Antonínovu povahu a jednání. Tragédie Madleny (konec její lásky k Antonínovi) a Antonína (konec snu o vlastnictví statku) jsou spolu nerozlučně spjaty a časově do sebe zapačají: odhalený Antonín znamená jak konec snu Antonínova, tak konec lásky Madleniny.

Protože růst milostného vztahu Antonína a Madleny i jeho zánik je proces, dostává drama Vojnarka výrazně epický charakter; každé ze čtyř dějství zachycuje jednu z fází tohoto procesu. Protože mezi dějstvím uplynula vždy jistá doba (přibližně měsíc), musí autor na začátku každého dějství říci, co se zatím ve vztahu Madlena - Antonín změnilo. Tím nabývají začátky dějství značně epického rázu. Tento ráz je podtržen i faktem, že jednotlivé postavy vystupují jako "zpravodajové" - nejzřetelněji je to vidět v druhém dějství, kdy Hruška Madlenu

přímo sleduje a vypravuje svoje pozorování Vojnarovi. O vnitřním vývoji hlavních postav dovidáme se z krátkých monologů - např. o tom, co prožívá Madlena (11. výstup v prvním dějství), nebo o tom, co si myslí Antonín po rozhodujícím poznání, že selka ho stále miluje (konec prvního dějství - 13. výstup).

Jirásek poskytuje poměrně málo příležitostí k přímému dramatickému střetnutí hlavních aktérů, nepřátelských stran. Ale každé dějství takovému střetnutí má, jedno nebo několik.

Vedle toho, že se ve hře odkrývá základní vztah Madlena-Antonín v přítomnosti, probíhá v ní také postupné odhalování osmileté minulosti obou milenců - o životě Madleny v manželství s Vojnarem i o její nezhaslé lásce k Antonínovi rozprostře dramatik údaje v promluvách jednotlivých postav a v monozích samé Madleny. O minulosti Antonína, o příčině, proč se dal naverbovat na vojnu, dovidáme se od Havlové, o vojančeni od Antonína samého.

Vydatně využívá Jirásek k charakterizování postav charakteristik nepřímých; tak např. Vojnarovy způsoby a povahu poznáváme z rozmluvy Bětky s Martinem; povahu Antonína mnohokrát popisuje Vojnar, atp.

Stručné schéma výstavby dramatu

1. d ě j s t v í

EXPOZICE : 1.-5. výstup : Situace na statku. Madlena je vdova, nechce se vdávat. Ztratila pačolka. Hruška nabízí Antonína.

KOLIZE : 10.výstup : první setkání Madleny s Antonínem a Vojnarem před Hruškou
11.výstup : monolog Madleny. Dosud nepřestala na Antonína myslit
12.výstup : moment prvního napětí: setkání Madleny s Antonínem o samotě
13.výstup : monolog Antonína, který se chápe příležitosti

2. dějství

1.-7.výstup : Antonín si hledí Honzíčka, snaží se získat přízeň Madleny

8.výstup : spor Antonína s Vojnarem

KRIZE : 10. a 11.výstup:první zpráva (Vojnar, Hruška) o tom, že Antonín hraje karty

12. výstup : Hruška nabízí Antonínovi pomoc

13.výstup : milostná scéna mezi Madlenou a Antonínem

14.výstup : vrchol. Selka obhajuje Antonína před Vojnarem a hájí svoje právo na lásku

15.a 16.výstup: selka se znovu přesvědčuje o Antonínově lásce k jejímu dítěti

3. dějství

PERIPETIE: 1. a 2.výstup : seznamujeme se s novou situací. Chystá se svatba. Honzík se rozstane.

3.výstup : selka přistihne Antonína v hospodě. Antonín slíbí, že bude chlapce hlídat.

4.výstup, 5.výstup, 6.výstup - příprava ke hře v karty.

7.výstup : Antonín přijde hrát

8.výstup : Vojnar sleduje Antonína do hospody

9.výstup : Antonín odmítne jít k dítěti

10.výstup : Vojnar přivolá selku do hospody

11.výstup : Martin přinese peníze od žida

12.výstup, 13.výstup, 14.výstup: narůstá konflikt Madleny s Antonínem

15.výstup : konflikt Madleny s Antonínem vyvrcholí rozchodem milenců. Pro Madlenu je tragédie rozhodnuta, pochovala svoje štěstí.

4. dějství

1.a 2.výstup: dovídáme se, že Honzíček se uzdravil, že Antonín odešel ze statku a čeká, že Madlena pro něj pošle

3.a 4.výstup: moment posledního napětí.
Hruška přišel udobřovat. Madlena se definitivně rozhodla nevízt si Antonína.

KATASTROFA: Od 5.výstupu až do konce: narůstání napětí
(vzdálený hluk v hospodě, Antonín se objeví ve statku, apeluje u Madleny na její lásku, chce zastřelit Honzíčka, hromadná scéna s venkovským lidem, jež vede Vojnar)

10.výstup : Antonínova sebevražda. Madlena se neposledy vzepře Vojnarovi. Antonína pochová z chaloupky výměnkářské. Pak bude zase Vojnara poslouchat.

O B S A H

strana

Ú v o ě n í 1

SOFOKLES

Král Oidipús 3

WILLIAM SHAKESPEARE

Hamlet, králevic dánský 33

Alois JIRÁSEK

Vojnarka 83

Název	DRAMA JAKO STRUKTURA
Autor	univ.prof.dr.Artur Závodský, DrSc.
Odpovědná redaktorka	Libuše Zbořilová
Grafická úprava	Bohumil Peiger, Vladimír Smrčka
Vydalo	Krajské kulturní středisko v Brně pro odborné pracovníky OKS Jm kraje a amatérské divadelní soubory
Náklad	400 kusů, 100 stran
Rok vydání	1 9 7 1